

GERE ZSOLT

Kétes távol

(Életrajzi és keletkezéstörténeti hátterek egy Vörösmarty-vershez)*

„Mikor Gyulai Pál úr Vörösmarty életrajzát írta: életrajzi adatok forrásaként Vörösmartyné átadta neki azokat a leveleket is, melyeket egykor Deák Ferenc intézett Vörösmartyhoz. Volt vagy negyven levél, de talán több is. Hiszen Deák és Vörösmarty barátsága 1830 körül kezdődött. A leveleket Vörösmarty gondosan megőrizte. Vörösmartyné egy szalaggal szépen összekötött csomagban adta át Gyulai Pál úrnak. Gyulai Pál úr nagy bolondságot követett el a levelekkel. Elvitte azokat Deákhoz, s rettentő fontos képpel megkérdezte tőle, hogy a nagy költő életrajzához fölhasználhatja-e a leveleket. [...] Gyulai Pál úr odaadta a leveleket, s Deák azon módon s abban a pillanatban bedobta a levélcsomagot az égő kályhába. S ez megtörtént anélkül, hogy Gyulai Pál úr a leveleket előbb gondosan lemásolta volna a nemzet számára. És Gyulai Pál úr ezt megcselekedte akkor, amikor jól ismerhette Deák Ferenc nézetét arról, hogy miként szabad vagy nem szabad közférfiak élettörténetéhez a magáncselekedeteket s a nyilvánosságra nem szánt iratokat felhasználni. [...] Ezek a levelek világot derítettek a nagy költő szerelmének történetére. Mikor és miként ismerkedett meg Csajághy Laurával? Miként nőtt szerelme, s a szerelem miként lett élete sorsának intézője? Mit remélt, mitől félt, mik voltak aggodalmai? Minő aggodalmakat táplált Deák a nagy költő házassági szándéka fölött?”¹

A *merengőhöz* című Vörösmarty vershez határozott életrajzi kontextust tud rendelni egy irodalomtörténeti szempontú megközelítés:² a kéziratot még nem szereplő, de az 1847-es, második megjelenéskor zárójeles ajánlással – (*Laurának*) – is kiegészített és ezáltal személyessé tett vers Csajághy Laurának, Vörösmarty későbbi feleségének íródott még a házasságkötés előtt, és a szöveg általánosságban két, az élethosszig való kötődést érzelmi és gyakorlati szempontból mérlegelő ember kapcsolatába enged bepillantást a férfi nézőpontján keresztül. S bár nem ez az egyetlen Vörösmarty-vers,

* A dolgozat forrásfeltáró részei az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport (vezető Debreczeni Attila) támogatásával készültek. A dolgozat megvitatásra került a 19. századi kutatókat egyesítő, Pécsen 2019. nov. 15–16-án megrendezett, Vetésforgó elnevezésű konferencián is. Köszönettel tartozom a hozzászólásokért, különösen Szilágyi Márton írásban elküldött javaslataiért, illetve Takács József és Vaderna Gábor kiegészítéseikért.

¹ Az anekdota forrása: EÖTVÖS Károly, *Balaton utazás*, II. vál., szerk., jegyz. Szalay Károly, Bp., Magvető, 1982 (Magyar Hírmondó), 45–47.

² HORVÁTH Károly, *Vörösmarty szerelmi lírája*, Irodalomtörténet, 39(1951), 1. sz., 48–59. – TÓTH Dezső, *Vörösmarty Mihály*, Bp., Akadémiai, 1974², 417–430. – SZUROMI Lajos, *Vörösmarty Mihály: A merengőhöz (Értelmezés)*, Studia Litteraria, Tomus XXIII., Debrecen, 1985, 101–113. – ZOLNAI Béla, *A magyar biedermeier*, Bp., Holnap Kiadó, 1993. (Hasonmás kiadás.)

amely Csajághy Laura és Vörösmarty kapcsolatával életrajzi szempontból összefüggésbe hozható, hiszen a két – későbbi címén – *Laurához* című költemény, *A szomjú*, a *Haragszom rád*, a két névnapi köszöntő (*Névnapi köszöntés*, *Névnapi*), az Ábránd vagy például a [*Feleségem szép és jó...*] című szövegek is besorolhatók a kapcsolatot referenciálisan kezelő művek közé, mégis szinte kizárólag *A merengőhöz* vált kitérített, értelmező-összefoglaló jellegű, a vers „kontextusán” kívüli kérdésekre is választ adó szöveggé. Az életműben betöltött szerepe, jelentősége Szendrey Júlia és Petőfi Sándor házasságát „értelmező” *Szeptember végéhez* hasonlítható.

Az eljegyzés után mintegy másfél hónappal, április közepétől, néhány magánlevélből ismert vélemény szerint, ha megbotránkozást, erőteljesebb értetlenkedést ugyan nem is váltott ki a tervezett házasság, de magyarázatra váró kérdések sorát vetette föl (a források jellege miatt) elsősorban Vörösmarty környezetében. Kossuth, Fáy András, Berecz Károly is meglepődésükről számoltak be, mert előzmények nélkülinek, életkorához képest némileg meghökkentőnek tűnt Vörösmarty házasodási szándéka. „Tudom az öreg házassága nem újság előtted – Bajza sógora lesz – s miolta jegyes már uj kalapja is van – s magas sarku csizmában jár – szinte bánni látszik, hogy a *Késő vágyat* elénekelte” – írja például Berecz Vörösmartyval közös ismerősüknek, az akkor huszonhárom éves Adorján Boldizsárnak.³ Kossuth pedig, miután tudomására jutott a tervezett házasság, Wesselényivel közli a hírt röviden, a tényszerűségén is átütő rosszallással: „Vörösmarty házasodik, elveszi Bajzáné öccsét, egy 17 éves gyermeket. Quod Dii bene vortint [sic!]. Wodianer gondolom írt a kölcsön iránt.”⁴ A külön is nyomatékosított, ironikusan idézett latin szólás – az istenek fordítsák jóra – egyértelműen emberi hibaként, tévedésként értékeli a jelenből nézve a Kossuth szerint mindkét félnek előnytelen házasságot. Ugyanakkor feltűnhet, hogy ha nem is jelentősen, de Kossuth pontatlanul, két évvel fiatalabbnak, 17 évesnek tartja Csajághy Laurát, és a későbbiekben rögzül a huszonöt évnyi korkülönbség, az irodalomtörténeti összefoglalók pedig – a forráshasználattól függően – Csajághy Laura életkorát 16–20 év között változtatják.

Forráskritikai szempontból figyelemre méltó, hogy Vörösmarty és Csajághy Laura megismerkedésére, a házasságkötés előtti időszakra vonatkozó, leggyakrabban idézett

³ *Vörösmarty Mihály Összes művei* (a továbbiakban: VMÖM), 3, *Kisebb költemények III. (1840–1855)*, s. a. r. TÓTH Dezső, Bp., Akadémiai, 1962, 317. A levél dátuma 1843. április 10. Ez a legkorábbi, ismert híradás a tervezett házasságról, és megemlítendő, hogy Berecz úgy ír róla, mint ami nem „újság” az ekkor már vidéken élő Adorján előtt. Utóbbi Vörösmartyék pesti társaságának is tagja volt, erről megemlékezik egy Vörösmartyhoz írott levelében: „Ha talán még nem vezett el emlékem a’ Pestiek előtt ’s ön előtt valaki szóba hozza, jelentse ki részemről tiszt. kedv. Ur Bátyám, hogy én azokat kik Pesti oráimat olly kellemessé tevék elfelejteni nem fogom” Adorján Boldizsár Vörösmarty Mihálynak, Kisfalud, 1841. július 3. = VMÖM 18., *Levelezés*, II., kiad. BRISITS Frigyes, Bp., Akadémiai, 1965, 130. Bajza pedig feleségétől kérdez rá, hogy Laura emlékszik-e még Adorjánra: „Lórika emlékezik-e még Vachot Imréről és Adorjánról?” Bajza József feleségének, Pest, 1841. szeptember 18. = *Bajza József családi levelei (Első közlemény)*, közli Dr. BAJZA József, ItK, 18(1908), 3. sz., 333.

⁴ Kossuth Lajos Wesselényi Miklósnak, Pest, 1841. április 17. = FERENCZI Zoltán, *Kossuth Lajos kiadatlan levelei B. Wesselényi Miklóshoz (Első közlemény)*, Történelmi Tár, Bp., 1902, 186.

beszámoló Vachott Sándorné (Csapó Mária) *Rajzok a múltból* című, az 1880-as évek második felében megjelent emlékiratából származik, és hogy a „felidézett”, erőteljesen regényesített, párbeszédekkel ábrázolt események idején Csapó Mária mindössze tizenkét éves volt, miközben az emlékezés szerint ő győzte meg a kételkedő („némi habozást mutatott”) Csajághy Laurát a Vörösmartyval kötendő házasság realitására. Lényegében ez az irodalmár szerzőségű, az irodalmat kultikus⁵ nézőpontból kezelő szöveg az, Gyulai Pál *Vörösmarty életrajzával* kiegészülve, amely nagyrészt meghatározza *A merengőhöz* keletkezéstörténeti hátterét. Az elhatárolódó kivételek közé tartozik Borbély Szilárd Vörösmarty-esszéje, bár az írásnak az egész életműre, életrajzra vonatkoztatott „töredék” metaforája inkább a még érzékelhető, de nem rekonstruálható kontúrok felvillantását tekinti feladatának, és a házasságról is csak egy sejtető, ki nem fejtett megállapítást tesz: „Az idősödő Vörösmarty – aki verseiben mindig is anyátlan, ősz apák nevelte naivákat rajzol hős férfiak szerelmeként –, fiatal lányba lesz szerelmes. A barátok megdöbbenése, amelyet a korkülönbséggel magyaráz az utókor, nem csak ennek az akkoriban nem annyira szokatlan körülménynek szólhatott. De a források hallgatnak.”⁶ Kevesebb teret kapott az életrajzi hagyományban az a verstől „távoli”, de a család által például az életkorhoz hasonlóan közvetlenül érzékelhető probléma, amely Vörösmarty anyagi helyzetére kérdez rá: megfelelő alapot jelentett-e a házassághoz, a születendő gyermekekről való és a leendő feleség életszínvonalához legalább idomuló gondoskodáshoz Vörösmarty társadalmi, anyagi helyzete? A fennmaradt, forrásként használt szövegekben a megismerkedés, az eljegyzés és az esküvő, azaz a házasságkötés fázisai kizárólag Pestre koncentrálnak, és nincs tudomásunk a szülők, Csajághy János és felesége, Takó Zsuzsanna véleményéről, még a nevük sem bukkan fel Vörösmarty életrajzában.

⁵ „Oly magas állás nem létezik a világon, melynek mi a nagy költőnek szellemi magasságát felé ne emeltük volna. A kör, melyben éltünk s fejlődünk, a szellem arisztokráciáját uralta, s mi ezt tekintünk mindenekfelettinek, hol a szerény Vörösmarty igénytelen öltözetében fejedelmi helyet s állást foglalt el” LUKÁCSY Sándor, BALASSA László, *Vörösmarty Mihály 1800–1855*, Bp., Magvető, 1955, 304.

⁶ BORBÉLY Szilárd, *Homonna völgye (Egy töredék Vörösmarty)* = *Uő, Arkádiában: Történetek az irodalom történetéből*, Debrecen, Csokonai Kiadó, 2006 (Alföld Könyvek), 176. Megjelenés előtt álló Vörösmarty tanulmánykötetének bevezetőjében a házasságkötés utáni időszak idilli beállításával összefüggésben fogalmaz meg ellenérveket Szilágyi Márton: „Ezek a példák arra mutatnak, hogy Vörösmarty házasságának az egész, a kritikai kiadásban is jelenlévő, meghatározó narratívája több pontja is igen könnyen kikezeshető, mert filológiailag nem igazolható, s az elemi logika szabályainak sem felel meg. Pedig itt még csak említés szintjén sem kerül elő az a lehetőség, hogy Vörösmarty rendszeres kapcsolatot tartott fenn a budai prostituáltakkal.” A konklúziót többek között megelőzte a [*Feleségem szép és jó...*] című töredék zárlatában előforduló „kurucz” szó értelmezése: „Ez ugyanis csak konnotatív jelentésében illeszthető be a versbe, s akkor is csak úgy, ha eufemizmusnak fogjuk föl (mintegy a »kurva« szó kimondását elkerülendő), s a költő így aligha minősítette volna saját feleségét, akit nem sokkal korábban vett el. [...] Vörösmarty biedermeier idillként ábrázolt házasságának képébe aligha illeszthető bele. Mert vagy ezt az idillt hisszük el, vagy az eufemisztikus minősítést” SZILÁGYI Márton, „*Miért én éltem, az már dúlva van?*: *Vörösmarty-tanulmányok*, Kézirat (megjelenés előtt).

A dolgozat – lehetőség szerint új források bevonásával – *A merengőhöz* értelmezési keretét és a művel szorosan összefonódó, lényegében magából a költeményből magyarázott Vörösmarty- és Csajághy Laura-életrajz házasságkötés előtti időszakát, irodalomtörténeti hagyományát kísérli meg újragondolni.

„*nem is vala tudtunkra adva*”

A házasságkötési dokumentum lehetséges életrajzi és irodalomtörténeti vonatkozásai

Az egyik lehetséges, rendelkezésre álló forrás a házasságkötési bejegyzés. Az 1843. május 9-én, este 8 órakor Pesten, a belvárosi templomban, katolikus szertartás szerint kötött házasság matrikulája szerint „[h]irdetés felmentéssel a menyasszony pásztorátul ide bocsájtatott”.⁷ Vagyis az egyházi törvénnyel szabályozott kihirdetés alól mentesítést (diszpozíció) kért és kapott Csajághy Laura, és erről a csépi plébános forma szerinti igazolást állított ki, hiszen a kihirdetés vagy az igazolás hiánya a házasság érvénytelenségét vonná maga után. A kihirdetés szerepe egyrészt a házasság útjában álló jogi vagy más jellegű akadály(ok) nyilvánosságra kerülése, másrészt informatív funkciója, hogy az adott közösség minden tagja tudomást szerezhessen a házasságról, és a későbbiekben tudjon viszonyulni a megváltozott helyzethez. Az egyházi jogi munkák részletesen foglalkoznak a kihirdetés idejével és a felmentés szabályaival, a mulasztásnak az eskető papot és a házasokat sújtó anyagi és jogi következményeivel. Az 1844-ben megjelent, „[m]indakét felekezeti magyarhoni protestánsok”-ra vonatkozó *Egyházi törvény* szerint a kihirdetésnek három alkalommal, ünnep- vagy vasárnap kell megtörténnie, s közölni kell a „két jegyes’ kereszt és vezetéknevét, születése helyét, jellemét ’s vallását.”⁸ A külön egyházhoz tartozóknak (mint a katolikus Vörösmarty és a református Csajághy Laura) „a’ hármas hirdetésnek mindkettőnek egyházában” végbe kell mennie.

A felmentésről a következőképpen rendelkezik az egyházi jog: „Rendkívüli és igazán sürgős esetekben, szabadságában áll a’ világi hatóságnak, a’ hozzá folyamodó házasulandókat hármas hirdetés alól felmenteni”, majd a következő, 175. § megadja az ügyben eljárók körét és a világi hatóságokra is vonatkozó szabályokat: „Adaték pedig ezen hármas hirdetés alóli felmentő szabadság a’ nm. m. k. Helytartó-tanácsnak, ott, a’ hol ez vagyon; más helyeken pedig a’ t. megyéknek, vagy a kerületi hatóságoknak. Az illető felek azonban, e’ felmentést kérő hatóságok előtt, mindenesetre hittel tartoznak azt bebizonyítani: hogy a’ fenemlített házassági akadályok közül egy sincs tudva előttök.”⁹ A felmentést adó bizonyítvánnyal jelenhet meg aztán a házasulandó

⁷ Römisch-Katolisches Pfarramt, Belváros, 36. Band, Verheiratete 1837–31.10.1850, 134, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSV7-TS51-8?i=352&cat=228841> (utolsó megtekintés: 2019. szeptember 10.).

⁸ *Egyházi törvény, magában foglaló az országgyűlési czikkeket és k. királyi Rendeleteket, némi jegyzetekkel, utasításokkal ’s rokonsági fokozatok’ kimutatásával tárgyilagosan kidolgozva. Mindakét felekezeti magyarhoni protestánsok számára, szerkeszté BLÁSY János, Pesten, Kiadja Geibel Károly, 1844, 55.*

⁹ Uo., 55.

az eskető papnál: bizonyára ilyen felmentési igazolást vett át és jegyzett be a matrikulába az esküvőt celebráló Mráz Mihály káplán Csajághy Laura és Vörösmarty esküvője utáni adminisztráció alkalmával. Ugyan nem egyedi esetről van szó, és a kérelmezés indítékát nem tudjuk, de az adott időszak matrikulájában viszonylag ritka a hasonló bejegyzés. Az öt nappal korábban, ugyanott, a belvárosi katolikus templomban házassodó Schedel (Toldy) Ferenc felesége, az evangélikus Mojsisovics Augusta kihirdetése például a bejegyzés szerint – „[h]irdetéssel a menyasszony pásztorátul ide bocsájtatt” – a törvénnyel összhangban megtörtént.¹⁰ Vörösmarty nem volt jelen az esküvőjükön, de egy rövid, személyes hangú levélben gratulált Toldynak: „Sok valódi örömet kívánok új szövetségedhez: híven szerető nőt ’s jó anyát árva gyermekidnek.”¹¹

Az eljegyzés és a házasság között eltelt több mint nyolc hét bőséges időt hagyott volna a csépi kihirdetésre, és Vörösmarty esetében (ő nem jelenik meg felmentettként) ugyanez megtörtént Pesten. Akár az ő kihirdetéséhez is köthető, hogy az idézett Berecz- és Kossuth-levél április közepe körül számol be a tervezett házasságról, illetve hogy a hónap elején Csajághy Laura újra Pesten jár: „’S a’ minap midőn jó öregedet a’ Fóti dal ünnepelt koszorúsát – ’s a’ lány szerelem dalnokot – W. Sándort jegyeseikkel a dunaparton sétálni látám – szívem szorult – mert a földi boldogság egy képe vetődik elém.”¹² A források azt mutatják, hogy Vörösmarty és Csajághy Laura rendkívül szűk körben tartották meg az esküvőt. Fáy András visszaemlékezése szerint az esküvőn a következők vettek részt: „Jelen voltunk: Sárközy alispánné Komáromból és én feleségestől a nem családiak közül és a Csapó, Bajza, Tóth családtagok Vachott Sándorral, a Csapó Mari völegényével.”¹³ A szülők távolmaradása mellett feltűnő, hogy Vörösmarty még az esküvő időpontjáról sem tájékoztatja például a közvetlen baráti köréhez tartozó Bártafay Lászlót. „Csak még azt: hogy Vörösmarty Mihály barátunk múlt kedden, máj. 19-kén¹⁴ nőt vett, Csajághy Lórit, Bajzáné fiatalabb nővérét. Az esketés egész csendben ment végbe; én s tőlem senki sem valánk jelen, – nem is vala tudunkra adva. Isten áldja s boldogítsa őket”¹⁵ – írja Bártfay Wesselényinek. De a korabeli pesti sajtó és nyilvánosság is csak közvetve, mintegy véletlenül szerez tudomást a házasságról. A *Honderü vidéki*, komáromi tudósítója május 13-án, Ghyczy Mátyás megyei szolgabíró és Pizigalli Eliz komáromi házasságáról beszámolva, a fő hír után még hozzát teszi, hogy Sárközyék lánya, Júlia, egy héttel később „Vörösmarty

¹⁰ Ld. a 9. láb. hivatkozását.

¹¹ Vörösmarty Mihály Toldy Ferencnek, Pest, 1843. május 12. = VMÖM 18, 141. Toldy harmadik házasságának esküvői tanúi Stáhly Ignác, Magyarország akkori főorvosa és Székács József voltak.

¹² Berecz Károly Adorján Boldizsárnak, Pest, 1843. ápr. 10. = Dr. WALLENTÍNYI Dezsőné, *Levelek Adorján Boldizsár levelesládájából*, ItK, 27(1917), 1. sz., 100. A levelek alapján egyik esetében sem gondolhatunk személyes, Vörösmartytól eredő közlésre. Az *Athenaeum* április 15-én közli Vachott Sándor *V. M. mátkájához* című, a házasságot már tényként kezelő versét.

¹³ LUKÁCSY, BALASSA, *Vörösmarty... i. m.*, 303.

¹⁴ Nyilvánvaló sajtóhiba a 9-én helyett – Bártfay levelének keltezése ugyanis május 12.

¹⁵ FERENCZI Zoltán, *B. Wesselényi levelei Vörösmartyhoz*, ItK, 10(1900), 4. sz., 441. (Bártfai László leveleiből Pestről b. Wesselényinek Zsibóra, május 12. 1843. Kiem.: G. Zs.)

honköltőnk' kellemes menyasszonya"¹⁶ nyoszolyólánya volt. Mivel nevet nem közölt a cikk, a következő számban a lap arra kényszerül, hogy – már a pesti hírek között – röviden, de névvel tájékoztasson a házasságról.¹⁷ Az említett, de nevet még nem közlő lapszám egyébként részletesen beszámol a május 10-én, a Nemzeti Színházban a *Szózat* megzenésítése alkalmából, telt ház előtt megrendezett ünnepi estről, az eseményhez könnyű lett volna hozzákapcsolni a házassági hírt is, de a tudósító arról sem számol be, hogy akár Vörösmarty megjelent volna a színházban.

A matrikulában az akkor tizenkilenc éves menyasszony keresztnevét nem az általánosan ismert Csajághy Laura, hanem „Csajághy *Eleonóra* Kisasszony H[elvét]. Vall[ású]”-ként¹⁸ rögzítették. Később a Vörösmarty gyerekek, Erzsébet és a hét hónapos korában, 1849. július 16-án elhunyt Irma születési anyakönyvi bejegyzéseiben,¹⁹ a feleségéhez írott Vörösmarty-levelekben, egy Deák Ferenc-levél címzésében, a Vörösmarty Béla és Ilona által 1882-ben közzétett családi gyászjelentésben²⁰ és más forrásokban²¹ is szereplő „Csajághy Eleonóra” nevet a rendelkezésünkre álló adatok szerint *születési* névként kell kezelnünk. A keresztnév, eltekintve néhány később ismertető cikkétől, nem kapott figyelmet sem a Vörösmarty-filológiában, sem a Laura-versek értelmezésében, pedig a névnek nemcsak életrajzi, hanem irodalomtörténeti, poétikai jelentősége is van. Szerepe, kialakulása és részben használata párhuzamba állítható Csokonai és Vajda Julianna esetével: Csokonai „Vajda Juliannára – pontosabban a leánynak tőle adományozott becenevére – montírozta rá a kötetben megképzett, Lilla nevű női személy idealizált alakját.”²² A későbbiekben Vajda Julianna által is támogatott azonosítás, a Lilla név irodalmi közegen kívüli használata polgári „életének és identitásának” részévé vált.

A [Csajághy] Laura meglátásom szerint Vörösmarty 1842-ben írott költői műveihez kapcsolódva jött létre, de névvel – egy kivételével – csak az újabb megjelenés, főleg

¹⁶ Honderü, 1843, 19. sz., 653.

¹⁷ „kik előtt talán az még titok volna, megsugjuk, mikép e nászünnep' szép menyasszonyának, lelkes költőnk' szeretetreméltó nevének neve Csajághy Laura (t. Bajza Józsefné asszonyság' testvére)” Honderü, 1843, 20. sz., 680.

¹⁸ Ld. a 9. láb. hivatkozását. (Kiem.: G. Zs.)

¹⁹ VMÖM 18, 419. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939X-3MJH-C?i=96&cat=228841> (utolsó megtekintés: 2019. szeptember 10.).

²⁰ A dokumentumra és a Bajza-levelezés névhasználatára Szalisznyó Lilla hívta fel a figyelmemet – köszönet érte. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/633651#> (utolsó megtekintés: 2019. szeptember 31.).

²¹ A csépi református gyülekezet születési bejegyzéseiben több esetben szerepel Vörösmarty és felesége keresztszülőként és Csajághy Laura Vörösmarty halála után is: a bejegyzések minden alkalommal „Csajághy Eleonóra” nevet használnak. A bejegyzési dátumok: 1851. május 25-én Csajághy Sándor és Thaly Johanna Emília, 1852. június 13-án Jolánka lányuknál. „Özvegy Vörösmarty Mihályné Csajághy Eleonóra asszonyság” pedig 1858. november 8-án lesz Sándor Pál keresztanyja. Az adatokért, fotómásolatért Szépné Czippán Noémi csépi református lelkésznek tartozom hálás köszönettel.

²² SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Bp., Ráció, 2014 (Ligatura), 212.

Minden Munkái sajtó alá rendezése alkalmával egészítette ki Vörösmarty a verseket, és vált a Laura az Eleonórával párhuzamos, tulajdonnévi használatúvá. A *Laurához* (*Nagy szálla...*) például *Hozzá* címmel jelent meg először, idegen kéz írta a kéziratra a későbbi címet. A másik, azonos című költeményt (*Rád nézek...*) még „...hoz” címmel publikálta Vörösmarty. A *Haragszom rád* kötetben megjelent vers mellé, írónnal jegyezte be a házasságkötés után, hogy (*Laurának*). De *A merengőhöz* is, mint már jeleztem, csak a második megjelenéskor kapja meg a személyhez köthető ajánlást. A névhasználat szempontjából a házasság előtt csupán egy alkalommal, a korábban íródott, de csak az 1843. február 15-ei *Athenaeumban* megjelent *Névnapi köszöntés* második versszakában bukkan fel a Laura név. A megjelentetés ideje viszont már megközelítőleg az eljegyzés időpontjára esik, ahogyan arról még lesz szó a dolgozatban. Erre a korai időszakra nézve tehát nem pontos az irodalomtörténet-írásban kialakult, úgynevezett Laura-versek csoportosítás, hiszen homogénné teszi a versekkel kapcsolatos, árnyalható cselekvéseket.

Vörösmartytól összesen kilenc olyan, feleségéhez írott levél maradt fenn, amelynek ismerjük a címzését is: ebből hat használja a Csajághy Laurát, három pedig a „Vörösmarty Mihályné, szül. Csajághy Eleonóra asszonynak” formulát.²³ Deák Ferenc 1852. február 15-én, Kehidáról írott levelében a „Madame Eléonore de Vörösmarty née de Csajághy”²⁴ címzés szerepel. A két kislány, Erzsébet és Irma születésekor, ahogy már említettem, anyai névként szintén az Eleonóra található az egyházi dokumentumokban. Csajághy Laura szűkebb környezetében, a hivatalos dokumentációban is folyamatosnak tekinthető a név ismerete és használata, és bár az ő születési anyakönyvi bejegyzése, mivel bizonyosan nem Csépen keresztelték meg, nem maradt fenn vagy lappang, a református Csajághy családról kijelenthető, hogy a keresztelés alkalmával, ahogyan a csépi közösség is, ragaszkodtak a *református* névadási szokásokhoz, és csak egy keresztnevet adtak gyermekeiknek. Csajághy Laura házasságkötés után fennmaradt, rendkívül csekély számú levelében minden alkalommal „Vörösmartyné”-t használ, a hozzá írott levelekben pedig kizárólag a Lóri és annak becéző változatai fordulnak elő megszólításként. A házasság előtt és után, Bajza feleségéhez, Laura nővéréhez írott leveleiben is ez a becéző formula szerepel: „csókolom Lajost és Lórikát és a többieket”, illetve már a házasság után: „Lóritól hallám, hogy szerencsésen utaztatok”²⁵

A 19. századi források szerint az Eleonóra leggyakoribb, elsődleges becézője a levelekből idézett Lóri. Csak két példa: Edvi Illés Pál 1837-ben megjelent oktatási kézikönyve a „Leányi kereszt-nevek” között az „Eleonóra: Lóri, Lóra”²⁶ formákat adja

²³ VMÖM 18, 196, 213, 237.

²⁴ Uo., 451.

²⁵ Bajza József feleségének, Pest, 1840. október 20. és 1844. szeptember 9. = *Bajza József családi levelei...*, i. m., 330, 337. Vö. még a Zsoldos Sándor által közzétett, Vörösmarty János fiának, Kálmánnak a másolatában fennmaradt levelek névhasználatával: *Vörösmarty János családi iratai (1850–1874)*, közreadja ZSOLDOS Sándor, Árgus – Vörösmarty Társaság, 2001, 7–28.

²⁶ EDVI ILLÉS Pál, *Első oktatásra szolgáló kézikönyv*, Budán, A' Magyar Királyi Egyetem' Betűivel, A' Magyar Tudós Társaság Költségén, 1837, 101.

meg, de ugyanez szerepel a többek között Vörösmarty által szerkesztett magyar–német *Zsebszótár*ban is: „Lóra, Lóri, kn. Eleonora”.²⁷ Ismerjük viszont a névhasználat Vörösmartyéval megegyező (Eleonóra–Laura) formáját is Dessewffy József levelezéséből.²⁸ A Lóri a későbbi névtani kutatások szerint a „két vagy több keresztnevből egymástól függetlenül kialakult homonim becézők” csoportjába tartozik, és az Eleonóra és a Laura önálló keresztnevek közös becézője: „Lóri (Eleonóra, Laura) [...] a Laura keresztnev magyarban keletkezett Lóra formájából alakult -i becézőképzőjű származék lehet [...], de lehet az Eleonóra név rövidült Nóra formájából alakult Nóri becszarmazék hangalaki változata is.”²⁹ A Czuczor–Fogarasi-szótár, etimológiai célkitűzéséből következően, a két név „azonosságának” megállapítása mellett, megadja a nevek jelentését is: „LÓRA női kn Eleonora módosítva Laura Görög eredetű [ελεος] s jelent könyörülőt”.³⁰

Az adatok alapján úgy tűnik, hogy a közös becéző alak tette lehetővé a kettős (Eleonóra–Lóri–Laura) névhasználat zökkenőmentes, a szűkebb környezetben kívül bizonyára nem is érzékelhető kialakulását, de Vörösmarty és Deák Ferenc leveleinek címzései azt mutatják, hogy bár időszakossá, visszatérő jellegűvé válva, de megmaradt az Eleonóra névről való tudás, és a hivatalos dokumentumok többsége is az Eleonóra nevet rögzíti. A megszólítás pedig minden alkalommal, távoli ismerősök, idegenek esetében is a Lóri, Lórika vagy a bensőséges Lórim (stb.) becéző változatot veszi fel.

Vörösmarty életéből egyetlen sajtóközleményben találtam nyomát az Eleonóra névnek, és mivel ismeretlen életrajzi forrásról van szó, érdemes nemcsak a névre koncentrálni, hanem hosszabban idézni a Sujánszky Antal szerkesztésében megjelenő *Katholikus Néplap* 1855. október 31-i számából az alig két hónappal Vörösmarty halála előtti eseményről írott közleményt. A lap a „Katholikus hitélet” rovatban számol be az agárdi templom 1855. szeptember 23-án, vasárnap, gróf Nádasdy Lipót jóvoltából megkezdett újjáépítéséről. A cikk így folytatja a beszámolót:

Az emberek, kik a templom mellé rendelve valának örömmel bonták a templom ujitandó részeit; de mégis egy találkozásként a nézők között, ki a templom elbontása fölött kesergett, és ez volt Vörösmarty Béla, hazánk halhatatlan költőjének Vörösmarty Mihálynak tizenegy éves első szülöttje és egyetlen gyermeke, kit édes atya az iskolai szünidők alatt az agárdi lelkésznek adott által, azért, hogy a keresztény kath. vallás igazságaiban alaposan oktattassék. [...] az említett kis fiu pedig azért kesergett, mert az érkezendő első vasárnapon szent gyónását és első áldozását akará teljes ünnepélyességgel végezni, s most a templom elbontásával első lelki örömműnépét megsemmisülni gondolá; azonban az érkezett vasárnapon csakugyan

²⁷ *Magyar és német zsebszótár. Első, vagy magyar–német rész*, Közre bocsátá A Magyar Tudós Társaság, Budán, A Magyar Kir. Egyetem Betűivel, 1838, 463.

²⁸ Dessewffy József feleségét, Sztáray Eleonórát mindketten Laurának nevezik a Kazinczyval folytatott levelezésben: VADERNA GÁBOR, *Élet és irodalom: Az irodalom társadalmi használata gróf Dessewffy József életművében*, Ráció, 2013 (Ligatura), 59. Az adatra a monográfia szerzője, Vaderna Gábor hívta fel a figyelmemet, köszönet érte.

²⁹ ÖRDÖG Ferenc, *Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén*, Bp., Akadémiai, 1973, 95.

³⁰ CZUCZOR Gergely, FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára*, Pest, Emich Gusztáv, 1862.

Velenczén meggyónt s főtiszt. Kiszner Sebestyén³¹ plebánus és cz. kanonok kezéből ritka és példás épületességgel vette magához az imádandó Oltári Szentséget. Táplálta e nemes érzésű s a vallás tanulásában nagy örömet találó kis fiu vallásos buzgalmát leginkább édes anyja; (protestáns vallású, született Csajághy Eleonóra) ki gyermekét nemcsak saját kezével irt levelében³² az első áldozási ünnepély magasztos méltóságára figyelmezteté, hanem, hogy az ünnepély érdeke a fiu előtt maradandóbb emlékü legyen, tetőtől talpig uj ruhát készíttete fiának, hogy miként belsőképen tiszta ártatlanságban, ugy külsőképen a legkitelhetőbb diszeségben járulhasson az Ur asztalához. Az áldozási ünnepély után fényes lakoma volt az áldozási örömapa házában, melly alatt midőn a vendégek fényes ezüst kehelyből áldomást ittak volna az első áldozást végzett kis fiuhoz; az apa egy egész életére szóló tanulmányteljes beszédet tartott fiának, melyben őt a vallásban tanult minden jónak megtartására, s az onnét fakadó szép erkölcsök követésére buzdítá.³³

A beszámoló még a cikkhez kapcsolt, csillagozott jegyzetben a történethez fűzi, hogy az „atyja nagy tehetségeit s vallásosságát sejtető [...] bár más felekezeti anya gondoskodása is olly szeretetdusan járul hozzá, hogy, mondom, hazánk nagy költője fiának vallásosnak kell lennie!”

Az Eleonóra név abban a pár kései, nem irodalomtörténeti műfajú dokumentumban, amelyben egyáltalán felbukkan, csak a rögzítés szerepét tölti be, és aztán reflexió nélkül, Gyulai narratíváját felhasználva, átvált a Laura keresztnévre. A Vasárnapi Ujság, bizonyára a családi gyászjelentésre alapozó, 1882. február 19-ei „Halálózások” rovata például így: „Vörösmarty özvegye szül. Csajághy Eleonóra meghalt e hó 13-án hajnalban Budapesten, 56 éves korában. [...] Vörösmarty 1841-ben ismerte meg Csajághy Laurát, ki testvére, Bajzáné látogatására jött Pestre.”³⁴ S aztán a Gyulai-féle Vörösmarty életrajz Csajághy Lauráról írott részének szikár összegzése következik. Hasonló eljárást követ a Csajághy család leszármazási rendjét, történetét feldolgozó tanulmány is, amikor az ágrajzban a szülők gyermekeit, születését, házasságukat felsorolva „Eleonóra (Laura) 1823 (Vörösmarty Mihály)” formulát ad meg, és bár megállapítja, hogy „Csajághy Laura

³¹ Kiszner Sebestyén (1824–1862) székesfehérvári egyházmegyes pap, velencei plebánus.

³² A levelet a cikkre, tulajdonosra, lelőhelyre való hivatkozás nélkül közzétette a *Vigilia* 1957. szeptemberi száma: „Csajághy Laura evangélikus vallású volt. De van egy kedves, megható adatunk arra, hogy gyermekeit férje vallásának megfelelően katolikus szellemben nevelte. Mikor kisfia, Béla, 1855. szeptemberében első áldozására készült, az erre az alkalomra csináltatott új ruhát a következő levél kíséretében küldte el Kápolnásnyékről Agárdra: »Szeretett kis fiam! itt küldöm a holnapi ünnepre készült öltözetet, a fodros ing és egyéb fehérneművel, mellyeket rád vedd kívánatom szerint; nyakkendőt ne tégy; az útra sálodat fölteheted, de mikor a templomban leendesz, köpenyeddal együtt a kocsin hagyd; az ünnepen légy csinos és tiszta. A cselédeknek megköszönd szivességeiket, és add át nekik ezt az ajándékot. Isten veled, kedves gyermekem, holnap látlak a templomban, addig is csókol ezerszer anyád, Vörösmartyné«” K. Gy., *Csajághy Laura*, *Vigilia*, 22(1957), 4. sz., 255. A levél közlője minden bizonnyal Kunszery Gyula katolikus költő, újságíró – a monogram feloldását Szilágyi Mártonnak köszönöm.

³³ *Katholikus Néplap*, 1855, 18. sz., október 31., 143–144. A Daniss névvel jelzett cikket Daniss Zsigmond (1817–1863) agárdi lelkész írta, a csillagozott kiegészítés viszont nem tőle, hanem a szerkesztőtől, Vörösmarty második fiát keresztelő Sujánszky Antaltól származik.

³⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1882. február 19., 125.

(az anyakönyvi bejegyzések szerint Eleonóra)³⁵ később ugyancsak Gyulai életrajzát követi. Lényegében ezeknek az anomáliáknak lesz a következménye (és végpontja), hogy a Wikipédia *Csajághy Laura* szócikke – bizonyára a keresőprogramok adatait felhasználva – létrehozza a pusztá egymás mellé helyezéssel a név anyakönyvi szempontból abszurd, kettős változatát: „Csajághy Csajághy Laura, Csajághy Eleonóra.”³⁶

A *Névnapi köszöntés* című Vörösmarty-vers datálási kérdéseiről a következőket állapítja meg a kritikai kiadás jegyzetanyaga:

Vörösmarty a költeményt gyűjteményes kiadásában az 1843. évben írottak közé sorolta, azonban alighanem tévesen. Laura napja ugyanis a katolikus naptár szerint június 28.-a, a protestáns szerint június 17.-re esik – bármelyik szerint tartották is a Csajághy családban – az nem eshetett az év első hat hetébe. A költemény azonban az Ath[enaeum] 1843. évi febr. 13.-i számában jelent meg: nyilvánvalóan az előző 1842. évi Laura nap utólag közölt köszöntője volt. Az 1843. évi Laura napra már csak azért sem szólhatott, mert lényegében udvarló vers, amely éppen a viszonzatlanságért tesz, ha könnyed formában is szemrehányást – márpedig 1843 júniusában Vörösmarty – május 9-e óta – boldog férj volt.³⁷

A mű keletkezési ideje, kiegészülve a másik névnapi verssel, a *Névnapi köszöntő* cíművel, a Laura névnaphoz igazodva lesz *1842 júniusa* a kritikai és minden más Vörösmarty-kiadásban.

Természetesen egészen más keletkezéstörténeti következtetést vonhatunk le, ha az Eleonóra névnap időpontját, a korabeli naptárak és ünnepek szerinti *február 21-ét*³⁸ vesszük figyelembe: a *Névnapi köszöntés* 1843. február 13-i publikálása, az alkalmi költemény funkciójának megfelelően, szorosan kapcsolódik Csajághy Laura névnapjának februári időpontjához. A minden hónap elején és közepén megjelenő *Athenaeum* előző évi, 1842. február 13-i száma is közölt szerelmi költeményt „...hoz” címmel, és ahogy már említettem, ez a költemény lesz a későbbi *Laurához (Rád nézek...)*, de – ahogy a címváltozat mutatja – ebből még nem következtethetünk feltétlenül arra, hogy eljutott, vagy Vörösmarty már ekkor el akarta volna juttatni a vers „üzenetét” a címzetthez. Sőt inkább ennek az ellenkezője a valószínű. Ugyanis a másik, a kéziratral párhuzamosan írott alkalmi költemény, a *Névnapi köszöntő (Lórikának)* című, erősen didaktikus szövegről egyértelműen állíthatjuk, és tisztázatának írásképe-elrendezése, aláírása, későbbi publikálása is azt mutatja, hogy Vörösmarty a verset átadta az ünnepeltnek.³⁹ Névháználában (*Lórikának*) alkalmazkodik a Bajza-levelekből

³⁵ Gyüszli László, *A Csajághy család története*, Limes, 8(1995), 1–2. sz. 72, 74.

³⁶ https://hu.wikipedia.org/wiki/Csaj%C3%A1ghy_Laura (utolsó megtekintés: 2019. szeptember 10.).

³⁷ VMÖM 3, 260.

³⁸ Vö. például Bártfay 1840. február 20-i naplóbejegyzésével: „Délután a jó Reviczkynéhez menék nőmmel Eleonora névnapot köszönteni” BÁRTFAY László *Naplói*, s. a. r., kísérő tanulmány KALLA Zsuzsa, Bp., Ráció, 2010, 320. Vörösmarty halála után, 1856. február 27-én írja Csajághy Laura Vörösmarty Jánosnak, hogy „Bélám névnapomra egy csinos virágot küldött, melyet maga rajzolt” *Vörösmarty János... i. m.*, 24.

³⁹ A vers kéziratváltozatait, fotómásolatát, illetve az átadásra vonatkozó megjegyzést ld. VMÖM 3, 72–73 és 261–262.

idézett, a házasság előtti családi névhasználathoz, és tematikája is közel áll egy ünneplő közösség – a másik névnapi vers alapján az övétől eltérő – nézőpontjához: a szerelem és házasság előtt álló fiatal lányt köszönti tapintatosan, szoros illemmel mások, egy baráti közösség nevében is, s kíván neki megfelelő társat: „Ugy áldjon meg isten neved napján, / Hogy beérhesd vele minden órán. [...] Legyen neked édes a szerelem. / Igaz legyen, s mindig hű, szeretőd. [...] S bárhova visz tőlünk a szerencse, / Lépésidet emlékünkhöz kövesse. / S rokon érzet tartson köztünk hidat: / Te se felejtse távol barátodat.”⁴⁰

A költemény későbbi, 1847-es megjelenésekor Vörösmarty természetesen már törölte az életkori viszonyt is erőteljesen érzékeltető ajánlást (Lórikának), illetve törölte a kézirat átadására vonatkozó, önmagát szerényen rögzítő lezárást („Ott se feledd távol barátodat / 'S azt ki nyújtja neked e' sorokat”), és a cím is az egyszerűbb, általánosító *Névnapi* módosul, hiszen a *Névnapi köszöntő* változat még igényel(het)né a címzett személyének ismeretét, de a vers – a „szerepjátszás” lelepleződése nélkül – már nem illeszthető be 1847-ben, a házasság idején az azzal párhuzamosan, 1842–43-ban keletkezett, szerelmi, erotikus utalásokat tartalmazó és nem is a Lóri, hanem *ekkor már* a címekben is a Laura nevet használó művek közé. Mindezzel lényegében egy új, az eredeti, csak kéziratból ismert mű életrajzi vonatkozásait (paratextusait) felszámoló, az életművön belül szakmai figyelmet alig érdemlő szöveg jött létre.

Rendkívül érdekes és fontos a másik, referenciális mozzanatokat is mutató névnapi vers, a *Névnapi köszöntés* kéziratának alakulástörténete.⁴¹ Az *első* fogalmazvány az 1842 februárjában publikált „...hoz” kéziratának versóján bukkan fel, de Vörösmarty áthúzza a verskísérletet („<Megkeresztelt a' pap. Kár! / Hagyott volna pogánynak bár / [...] Mert pogány vagy és kegyetlen: / Nincs egy szikra kegy szivedben.>” stb.). Az áthúzott fogalmazvány utolsó (a későbbi változatok nyolcadik) sorában viszont már feltűnik – ha hihetünk az átíratnak – a Laura név: „<Ne neveztek volna {Laur} ának>”.⁴² Az új lapon, nem ismert időpontban ismét elkezdett-folytatott, teljes szövegű fogalmazvány azonban egy lényeges ponton eltér az első kísérettől: a nyolcadik sorban, áthúzás nélkül a „csak ne *Máriának*”⁴³ név áll. A harmadik, cím nélküli, alá is írt *tisztázaton* a nyolcadik sor „csak ne Lórikának”, és újra névváltoztatással – „Csak ne Laurának” – *jelenik meg* végül a vers 1843. február 13-án. A rögzíthető változtatások egy instabil, életrajzi szempontból tulajdonképpen csak nyelvi kontextusban, a kéziratok közegeiben megfigyelhető, a baráti közösség előtt bizonyára rejtett viszonyt mutatnak.

⁴⁰ A versidézetek minden alkalommal a kritikai kiadásból származnak.

⁴¹ VMÖM 3, 260–261. A jegyzetek a következőt fűzik hozzá a vershez: „Miótan mindkét versnek saját kezű tisztázata is van – valószínű, hogy mindkettőt – ha nem is feltétlenül egy alkalommal –, de átadta Laurának” (Uo., 263.) A tisztázaton „Lórikának” névváltozat szerepel.

⁴² A jelölés kétszeres áthúzást jelent. A kéziratot nem láttam, ezért jeleztem az átírás – Laurának/Lórikának – lehetséges bizonytalanságát.

⁴³ Vörösmarty szűkebb környezetéből, ahová *névnapi* is meghívott lehetett, csak Csapó Mária neve ismert. A vele kapcsolatos, Kemény Zsigmond emlébeszéde után jelentkező polémiát ld.: VMÖM 3, 305–308.

S másként jelenik meg majd a szöveg a nyilvánosság előtt (Laurának), és más volt a személyes (Lórikának) közegben, azaz Vörösmarty a kézirat(ok) közegváltása szerint módosította a versben megjelenő, referenciális olvasatot is megengedő női nevet. Nincs okunk megváltoztatni a vers utolsó változatának 1843-as, Vörösmarty által adott időpontját 1842-re, de csakis egy genetikus szövegkiadás tudná érzékeltetni a vers 1842–43 közötti, tovább nem pontosítható alakulástörténetét és a kéziratcsoportnak a második, Mária nevet tartalmazó lapján (recto-verso) szereplő *Névnapi köszöntő*vel való feszült tartalmi viszonyát. De egy kijelentés azért megkockáztatható: Vörösmarty valószínűleg még túl személyesnek, átadásra, felolvasásra alkalmatlannak érezte a *Névnapi köszöntés* első változatát, és ezt „helyettesíti” a szűkebb nyilvánosság előtt minden szempontból legitimálható *Névnapi köszöntő (Lórikának)*. A fentiek azonban, véleményem szerint csak az Eleonóra név és a februári névnap, illetve a Laura költői névváltozat keresése, pozíciótól függően az előzővel való váltogatása, illetve rögzülésének figyelemmel követése esetén látható be, ez oldja fel például a kritikai kiadásban jelentkező, a versek datálásában lecsapódó, részben idézett anomáliát.

A két köszöntővers azt jelzi, hogy az Eleonóra-napot a Bajza-családban megünneptették, és erre, másokkal együtt, Vörösmarty is meghívott volt, sőt verssel járult hozzá az ünnepléshez. A névnapok jelentős, Vörösmarty szűkebb környezetében is érvényes ünnepi szerepe Bártfay *Napló*iban jól követhető, erre a szöveg sajtó alá rendezője is felhívja a figyelmet.⁴⁴ Bajzáéknál, a szokások szerint, a megelőző nap délutánján, február 15-én tartották például a Julianna névnapot, és az ünnepetet Bártfay évről évre személyes látogatással köszönti.⁴⁵ Az Eleonóra-nap és a nővér, Csajághy Julianna névnapja közel esik egymáshoz, sőt a névnapokhoz Laura születésnapját, február 20-át⁴⁶ is hozzákapszolhatjuk. A jelenlegi források alapján ez az egyetlen, biztosnak látszó időpont, amikor Csajághy Laura huzamosabb ideig Pesten, a rokonainál tartózkodott, és Vörösmartynak lehetősége volt vele személyesen is találkozni.

Vörösmarty első ismert, 1843. március 2-án Pestről Csajághy Laurához írott levele alapján valószínű, hogy Laura ekkori, a *névnapi* ünnepekhez igazodó látogatására esett *A merengőhöz* keletkezéstörténetének, értelmezésének szempontjából kiemelten kezelt eljegyzés. Ez az elveszett vagy lappangó, Brisits Frigyes másolatában fennmaradt levél az egyetlen primer forrás az egyébként ismeretlen időpontban írott mű, Gyulai

⁴⁴ „Az év legnagyobb gonddal előkészített, igazi ünnepei a névnapok és születésnapok” *Bártfay...*, i. m., 664.

⁴⁵ Uo., 163, 318, 411.

⁴⁶ A születési dátum Csajághy Laura Fiumei úti családi síremlékén (B. 316 parcella) szereplő időpont.

életrajzi összegzése szerint majd „nászajándékként”⁴⁷ átadott költemény szűkebb kontextusának a vizsgálatához.⁴⁸

Ha ezúttal viszont az 1843. március 2-án kelt Vörösmarty-levélnék nem a verssel „rokon hangját” (stb.), hanem egy eljegyzéssel összefüggésbe hozható, az általános szokásrendtől *eltérő* hiányosságait vizsgáljuk, számos kérdés merül fel magával az *esemény* kapcsolatban. Kétségtelen, hogy Vörösmarty „eljegyzett” menyasszonyként tekint a címzettre: „te menyasszonyom vagy, kire eddig nem ismert örömmel s most már mondhatom, megnyugvással gondolok”.⁴⁹ A levél röviden kitér az esküvő előtti szervezési kérdésekre: „Szorgalmas vagy-e te is? Légy az, kedves, hogy semmi külső ok ne gátoljon [bennünket] összekelésünkben.”⁵⁰ A „külső” okokhoz sorolható például – ha már ekkor döntés született róla – a kihirdetés megszervezése vagy a felmentési dokumentum beszerzése. Csajághy Laura hazaérkezése után „egy pár szót” ír Vörösmarty-nak, aki erre a levélre válaszol március 2-án némi késéssel („levelemmel kicsit megvárakoztattalak”) – a levélváltás ideje *igazodik* február utolsó hetének említett névnapi ünnepeihez, az Eleonóra- és a Julianna-naphoz. Csajághy Laura Pestről *egyedül* („voltak-e a hajón ismerőseid?”), hajóval utazik vissza Komáromba, és nyilván onnan más módon a közeli Csépre. Részben ez, részben Vörösmarty levelének más vonatkozásai is azt mutatják, hogy egy *szervezett* eljegyzés eseménytörténetére nem következtethetünk a levélből.⁵¹ A legvalószínűbbnek azt tartom, hogy Pestre érkezésekor még nem volt ismert előtte Vörösmarty házassági szándéka. Ellenkező esetben, a korábban nem használt névnapi háttérrel figyelmen kívül hagyva, azt a következtetést kellene levonnunk, hogy Komáromból, a szülők tudtával, Pestre utazott az eljegyzésre, nővérei, Bajza, Csapóék előtt beleegyezett a házasságba, majd pedig

⁴⁷ „»Kapott-e valaha menyasszony sebb nászajándékot?« – mondá nekem Vörösmarty-né elmerengve, midőn a variánsok kedvéért a kéziratot összehasonlítottam a nyomtatvánnyal. A merengő menyasszonyt a merengő özvegytől húsz évnél több – egy sír választotta el” GYULAI Pál, *Vörösmarty életrajza*, Bp., Szépirodalmi, 1985, 238–239.

⁴⁸ Vörösmarty Mihály menyasszonyának, Csajághy Laurának, [Pest], 1843. március 2. = VMÖM 18, 138–40. Brisits Frigyes először az *Élet* 1927. 25. számában a 489–490 lapokon, értelmező címadással – „A merengőhöz” előtt. *Vörösmarty Mihály levele menyasszonyához* – közölte a levelet, s ez az értelmezési háttér került át a kritikai kiadásba is: „[a] levél, mint tartalmából kiténik, Vörösmarty Mihály és Csajághy Laura eljegyzése után s esküvője előtt készült. Tónusából ítélve (»te menyasszonyom vagy, kire eddig nem ismert örömmel s most már mondhatom, megnyugvással gondolok...«) az eljegyzés nem sokkal Laura távozta előtt, februárban történhetett” Uo., 373. Ettől eltérő álláspontot képvisel *A merengőhöz* szövegét tartalmazó költemények kritikai kiadása, s ennek megfelelően a mű keletkezési ideje „1843. február vége – március eleje” lesz. VMÖM 3, 70.

⁴⁹ VMÖM 18, 138.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Az analógia miatt érdemes összevetni a situációt Petőfi és Szendrey Júlia eljegyzésének eseményeivel, az eljegyzési gyűrű elkészítésével, az eljegyzést követő cselekedetekkel (stb.) és Petőfi *Augusztus 5-dikén* című versével. KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajz*, Bp., Osiris, 2008 (Osiris Monográfiák), 314–331.

röviddel azután visszavonta azt, és ebben az életrajzi szituációban íródott, „mintegy kímélve érzelmeit”⁵² *A merengőhöz*.

Ugyan mindez nem zárható ki, de rendkívül valószínűtlen, és az eljegyzés után keletkezett Vörösmarty-levél erre nem ad alapot, sőt néhány adat – a kihirdetés elmaradása, illetve a szülők távolmaradása az esküvőről – inkább az ellenkezőjére mutat. S ez már nem magyarázható a korkülönbséggel, de *A merengőhöz* versnek az életrajzzal összefonódó értelemzése alkalmas volt arra, hogy helyettesítse, lefedje a házasság és a kapcsolat szinte teljes történetét. A mű, mint már idéztem, Csajághy Laura menyasszonyi ajándékvá válik, tárgyi szerepet kap, mert a „költő nem adhatott gazdag nászajándékot”⁵³, holott ha egy pillanatra visszaidézzük például Berecz Károly április 10-én írott, ironizáló levelét („miolta jegyes már *uj kalapja* is van” stb.), és az előző év novemberének végén kapott, tetemes akadémiai nagydíjat is figyelembe vesszük, a Gyulai által túlzó szintagmába burkolt pénztelenség helyett inkább arra gondolhatunk, hogy a költemény, *A merengőhöz*, a helyzetből következő, ceremonális jellegű események teljes hiánya miatt kapott az eljegyzés és a házasság irodalomtörténeti elbeszélésében ilyen kiemelt retorikai funkciót.⁵⁴ Az anyagi szempontok rendkívül fontosak voltak, de nem a szituációhoz kapcsolódva, hanem a *teljes* élethelyzet megítélésével összefüggésben.

Az eljegyzés utáni levélváltás felütéséből *három*, Vörösmarty anyagi helyzetére vonatkozó, a házasulandók között érzékelhető *feszültséget* jelentő, Vörösmarty irodalmi munkásságával, műveinek értékesítésével összefüggő megjegyzést is tudunk idézni. A levél első, legfontosabb, véleményem szerint a házasság anyagi alapját jelentő közlése, amelyről – a válaszlevéllel való késlekedést is vállalva – „bizonyost” szeretett volna mondani Vörösmarty, de „függőben” maradt, *összes műveinek eladásával* hozható kapcsolatba. Vörösmartynak 1843 januárjában járt le a Károlyi Istvánnal még 1832-ben kötött szerződése, így újra lehetősége nyílt a teljes életmű értékesítésére. Nem ismerjük az új szerződés megkötésének részletes folyamatát, de a – sajtóban is megjelenő – leglényegesebb pontjait igen: Kilián Györgynek adta el a nyomtatási-terjesztési jogokat

⁵² GYULAI, *Vörösmarty...*, i.m., 238.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Az általam valószínűsített szituációra a következő, katolikus hagyományból származó leírást tartom valószínűnek: „Vannak, kik az eljegyzést csak akkor tekintik jog-érvényesnek, ha az némi ünnepélyességgel vitetett véghez, p. o. ha a házasságra lépni ohajtók ebbeli szándékuk nyilvánítása mellett egymással kezét fognak, gyűrűt váltanak, egymásnak jegyajándékot adnak; mások, ha az illetők ebbeli szándékukat a lelkész vagy legalább két tanu előtt is nyilvánították; mások ismét, ha a jegyesek legalább egyszer már kihirdették, stb. Mi az eljegyzés érvényességére általában véve mindezt nem tartjuk szükségesnek. Szerintünk érvényes az eljegyzés, ha az érvényes és tilalmazatlan házasság-kötésre fölképesített két egyén ebbeli szándékát igazán és komolyan, minden erőltetéstől menten, szóval, vagy bármely más alkalmas és czélszerű jeladással egymásnak kölcsönösen kinyilatkoztatja. Vagyis más szavakkal, mi a magánlagos, minden ünnepélyesség és tanúk nélküli eljegyzést is teljesen érvényesnek és így következményeiben teljesen hatályosnak tartjuk” BENCE József, *Az eljegyzésekről*, Religio, Egyházi és irodalmi folyóirat, 1857, március 21, 178.

„1843 májusától nyolc évre 1850 végéig 2600 forintért”.⁵⁵ Valószínű, hogy a májusi dátumhoz igazodik majd az esküvő, a kialakított összeg pedig több mint ötszöröse Vörösmarty éves akadémiai fizetésének. A szerződést Sallay Imre tisztázta, ezért rálátása volt az abban szereplő feltételekre. „1839-ik évben ifjabb Kilián György pesti könyvárussal az eddigi összes munkáinak tíz évrei kiadhatása és elárulhatása [sic!] ügyében szerződött. E szerződési okmányoknak letisztázását én teljesítettem, s onnét tudtam, miszerint Vörösmarty[nak Kilián] nevezetes összeget *előlegezett*. Én öt nyájasan és barátságosan emlékeztetem: – Ön a kapott összeggel jól helyreállíthatja magát!”⁵⁶ Sallay visszaemlékezésébe két nyilvánvaló hiba⁵⁷ csúszott, de állításainak további részét nincs okunk kétségbe vonni, az említett „előleget” pedig a májustól átadott kiadási jogok és a kiadás előkészítése, a megjelenés ideje közötti tetemes távolság igazolja. A kiadást ezúttal is Bajza és Toldy gondolja, de csak június közepén kezdenek hozzá a szerkesztéshez, a kiadás kereteit, terjedelmét sem látják pontosan, nincs meg a cenzori engedély a korábbi kiadások óta írt művekhez, és augusztus legvégén már Kilián is sürgetőleg lép fel, „nyomatni szeretné Vörösmarty’ munkáit és kéri a kéziratot”.⁵⁸ A korábbi, Károlyival kötött szerződés⁵⁹ pontosságával, kiadói elvárásaival összehasonlítva akár jelentős üzleti sikernek is tekinthető, hogy Vörösmartynak ilyen fokú készülség mellett, szinte csak a tágabb keretek ismeretében sikerült már májustól, előleg felvételével eladnia a munkáira vonatkozó jogokat.⁶⁰

A Csajághy Laurához írott levél bevezető, anyagi kérdésekről szóló soraiból kitűnik, hogy Vörösmarty igyekszik új művek írásával („[é]n folyvást írogatok holmi apróságokat”) s azok nyilván minél gyorsabb publikálásával a sajtóhoz kapcsolódó írói jövedelmét növelni. Az eljegyzés utáni és a házasságkötés előtti rövid időben lényegében ugyanazt a piaci „stratégiát” követi, mint majd pár évvel később, házassága előtt műveinek kiadási jogát „örökre” eladó Petőfi: „Összegezve elmondható, Petőfi minden lehetőséget megragadott, hogy az általa oly jól ismert irodalmi élet gépezetét ezúttal házassága anyagi alapjainak megteremtésére mozgassa”⁶¹ – írja Kerényi Ferenc.

⁵⁵ VMÖM, *Kisebb költemények I. (1826-ig)*, s. a. r. HORVÁTH Károly, Bp., Akadémiai, 1960, 331.

⁵⁶ LUKÁCSY, BALASSA, *Vörösmarty... , i. m.*, 164. (Kiem. – G. Zs.)

⁵⁷ Ti. az 1839-es dátum és a kiadási jog ideje.

⁵⁸ „Vörösmarty munkái’ tervére nagy szükségünk volna, nevezetesen arra, hány kötetre számítád az egészet ’s mellyik kötetbe mi jőne, és meg van-e határozva a’ formátum, a’ betűk? Vagy ez Kiliántól függ?” VMÖM 1, 331–332.

⁵⁹ A szerződés szövegét, a fizetési ütemezést, az összegek átvételét ld.: VMÖM 1, 315

⁶⁰ A kiadási koncepció (kézi és nemzeti kiadás) még 1844. augusztusában is csak formálódott, s a *Minden Munkái* első kötete, szinte példátlan módon, s alighanem az elvégzetlen előkészítési feladatok és az erőteltett szerződés-kötés miatt, csak másfél év múlva, 1844 októberében jelent meg, a teljes kiadás pedig csak 1848-ban zárult le. Vö. VMÖM 1, 332. Véleményem szerint mindez – a fizetési ütemezésen keresztül – jelentősen meghatározta Vörösmarty 1843. utáni anyagi helyzetét is, s a kérdés további kutatást igényelne.

⁶¹ KERÉNYI, *Petőfi... , i. m.*, 315. – MARGÓCSY István, *Petőfi Sándor. Kísérlet*, Bp., Korona, 1999 (Klasszikusaink), 48–74. – SZILÁGYI Márton, *Petőfi, a polgár = Uő, Hagyománytörések: Tanulmányok az 1840-es évek magyar irodalmáról*, Bp., Ráció, 2016.

A két anyagi forrás február végén, március elején még csak lehetőségként volt értelmezhető, és ezért, illetve a tervezett életműkiadás miatt is Vörösmarty igyekezett pénzzé tenni a még 1840-ben megjelent *Újabb munkáinak* eladatlan példányaait: „Utolsó ígéretemnek csak felét teljesíthettem: könyveim’ fele eladatlan maradt. De te megnyugszol ebben! Bizonyos vagyok benne, hogy jó akaratomban nem kételkedel”⁶² – írja menyasszonyának. A továbbra is csak „fele” arányban eladott kötetek kelendőségéről, illetve az *Újabb munkái* nyomtatását végző Egyetemi Nyomda és Vörösmarty közötti anyagi problémákról Kossuthnak az *Adalék a nemzeti önismerethez* című, a *Pesti Hírlap* 1842. június 2-án megjelenő számában, a nemzeti költészet szerepét, magyarországi helyzetét vizsgáló, Vörösmarty költészetét a középpontba helyező vezércikke a következő, talán a sajtónyilvánosság miatti védekező bevezetéssel („s bár a tény közlésére engedelmét kikérni nem volt alkalmunk”) nyitó passzusa így szól: „Vörösmarty, miután a közvélemény által már rég a nemzeti költészet első rangú képviselői közé soroztaték, lángszellemének szétszórt műveit összeszedé’s önköltségére kinyomtatattá [...] Vörösmarty munkáiból alig kelt el három-négy év alatt a két magyar hazában kétszáz példány! s ő e napokban közel volt ahhoz, hogy a nyomtatási költségek miatt bírói foglalás alá kerüljön, mert nem vett be annyit, amennyi csak e költségeket is fődözhetné!! –”⁶³ A Kossuth által kétszer is „tényként”, közügyként aposztrofált állítás szerint, ha annak ezúttal a jogi jelentésére figyelünk, Vörösmarty ellen peres eljárás⁶⁴ indult a nyomdai tartozás miatt, és az csak a (jövedelmére, tárgyi értékekre irányuló) bírói foglalás előtti („közel volt ahhoz”) fázisban szűnt meg. Mindezt közvetve pedig („piruljunk uraim!”) a külföldi „sikamlós” és „fajtalan” regényeket olvasó közönség, annak is a tehetősebb része a felelős.

Bár a cikknek az idézett állítását akár túlzó, a Vörösmarty-kötetek eladását ösztönző sajtófogásnak is tekinthetjük, az Egyetemi Nyomda gazdasági és ügyviteli iratai között fennmaradt, ismeretlen dokumentumok (az adósok nevét, tartozását összegző kimutatás és két Vörösmartyhoz írott levél) szerint Vörösmartynak valóban elhúzódo tartozása volt, és a nyomda 1841. december végéig adott – többszöri felszólítás, illetve egy peres eljárásban lényegi bizonyítéknak számító kötelezvény aláírása után – haladékat a fizetésre. Aztán az ügyrendi eljárásnak megfelelően az esetet továbbítaniuk kellett az alapot kezelő, annak jogi ügyeit képviselő felettes királyi intézményhez.

De más, a nyomdának a tárgyalta időszakra jellemző adósságkezelési gyakorlatából következő érvek is hozhatók a Kossuth-közlés valóság tartalmának a vizsgálata mellé. Ugyancsak a nyomda ügyviteli anyagában maradtak fenn azok a szintén ismeretlen, az Akadémia vezetéséhez, Teleki Józsefhez és Széchenyi Istvánhoz Tressinszky Ferenc, a nyomda igazgatója által írott levelek, amelyek az Akadémia tetemes, tízezer forintot is elérő tartozásából – a teljes összeg kifizetését lehetetlennek tartva – igyekeznek minél

⁶² VMÖM 18, 138. (Kiem.: G. Zs.)

⁶³ KOSSUTH Lajos, *Adalék a nemzeti önismerethez*, Pesti Hírlap, 1842. június 2., 387.

⁶⁴ „Bírói foglalás” kizárólag elmarasztaló per után indulhat.

nagyobb részletfizetést elérni. A levelek közben nyomatékosan hangsúlyozzák a nyomdának az adósságkezeléshez való, kényszerűen megváltozott, „királyi parancsolat”-ra is hivatkozó viszonyát. Például az 1842. június 7-én, Széchenyihez írott levél, miután az akkor több mint 7000 forintot meghaladó akadémiai tartozásból „egy lehetőleg legnagyobb fizetésnek kirendeléséért” esedezik, így fogalmaz az új helyzetről: „És ezen szűk állapot mindaddig fog tartani, míg ezen Nyomtató Intézetnek papírgyárára fog folyni a bejövő illető pénz, melly költségeknek fődözhetése végett már minden csak behajtható követelése ezen Intézetnek behajtva lévén, nem fogja rossz néven venni Méltóságod, midőn ezzel alázatosan könyörgöm, miszerint legalább 2–3000 p[en]gő [forin]tnyi összegnek minél előbbi lefizetését kegyelmesen eszközölni s elrendelni méltóztatnék.”⁶⁵ A levelek minden alkalommal megemlítik a nyomdai anyagból (tervrajzok, költségvetés, kiadások stb.) és a nyomdáról írott monográfiákból is jól dokumentálható, az épülő papírgyárra⁶⁶ és a változatos, jogi eszközökkel is zajló behajtásokra vonatkozó információkat. Ebbe a behajtási folyamatba illeszthető például a Munkácsy János és felesége, Munkácsy Mária, a *Rajzolatok* szerkesztő-tulajdonosainak a sajtótörténetből ismert pere. Az ügyviteli anyagban fennmaradt, 1840. december végi dokumentum szerint az ügynevezett sommás vagy szóbeli per keretein belül zajló, foglalási procedúrával végződő eljárás viszonylag csekély összegért, 187 pengőforint 59 krajcárért indult a házastársak ellen, és a lapkiadási jogot Landerer Lajos – a *Pesti Hírlap* későbbi tulajdonosa – fogja röviddel a behajtás előtt megszerezni.

Vörösmarty *Újabb munkái* 1840-ben jelent meg, de mint látjuk, a nyomtatási költségekkel, eladással összefüggő problémák 1842–43-ban is aktuálisak voltak, és Vörösmarty leveleiből is egy nehezen rendeződő tartozás folyamata rajzolódik ki.

⁶⁵ Tressinszky Ferenc Gr. Széchenyi Istvánnak, Buda, 1842. június 7. = MNL OL, Z Szekció, Z 715, mikrofilm, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda gazdasági és ügyviteli iratai, 47868, 375. A Teleki Józsefhez írott levél a „ház- és gyárépítési roppant költségek, mellyeknek fődözhetése végett már is minden tartozásokat szigorúan behajtatván” Uo., 532. Az Akadémia tartozásáról 1843 jan. 18-án készített *Kimutatás* szerint a tartozás összesen „10.200. ft. 52 kr.” Széchenyi István levelezéséből ismerünk néhány választ, reakciót Tressinszky leveleire. Például 1842 július 27-én a következőket írja Cenkről titkárának, Tasner Antalnak: „Tressinsky Ferencz ismét lamentál, hogy nem fizet az Akadémia, jöllehet 8000 ft. pengővel tartozik. Kérem – szóljon Bertha, Helmeczy és Schedellel .... man muss Rath schaffen” Gróf SZÉCHENYI István *Levelei III.*, s. a. r, jegyz. MAJLÁTH Béla, Bp., Athenaeum, 1891, 133. Mivel az Akadémia csak a tartozás elenyésző részét fizeti vissza, 1843. február 4-én Tressinszky Ferenc újabb levelet ír Széchenyihez, amelyben már „királyi parancsolat”-ra hivatkozik a törlesztéssel összefüggésben: „Miután legközelebb nyert legfelsőbb királyi parancsolat által, ezen K. egyetemi Könyvnyomtató Intézetnek nevezetesen a T. Tudós Társaságnál kinn levő követelését hova hamarébb behajtani szoros kötelességembe tétettetek, ennek következtében midőn Méltóságodat ujjolag megkérni bátorkodnék, hogy ez imént eléidézett folyamodásomban kimutatott tartozásra [ti. a levélhez csatolt, január 18-án készült, „10.200 ft 52 kr”-ról szóló *Kimutatás*ról van szó] a T. Tudós Társaság pénztárából kijelöléseket tenni méltóztassék.” A levél közli azt is, hogy a további költségeket a nyomda nem tudja megelőlegezni, azaz lényegében felfüggesztik az akadémiai munkák nyomtatását, ha nem történik jelentősebb összegű törlesztés.

⁶⁶ „Nyomdánk Klöck-féle körmöci papírmalmát a manchesteri Reyner György [...] 1840-ben gyárrá alakítja át [...] Az átalakítás költségei nyomdánknak 39.710 forintjába kerültek” IVÁNYI Béla, GÁRDONYI Albert, *A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története 1577–1927*, Bp., 1927, 157.

A kiadás és az értékesítés tágabb időintervallumban felfogott története a Csajághy Laurával való megismerkedés időszakára, a házasságkötés előtti hónapokra esik, életrajzi háttérként való tárgyalását részben ez, részben pedig az indokolja, hogy a források ismeretében kijelenthető: Vörösmarty anyagi helyzete 1843 előtt nem tette volna lehetővé a házasságot, sőt a „kapcsolat” ilyen irányú elmozdulását sem. A „Laura-versek” eltérő poétikai színvonalon, de a szerelmi költészetnek hasonló sémáit (kegyetlen ’szerető’, ábrándként bemutatott erotikus vágy stb.) variálják, mint a Perczel Etelka-szerelemként számontartott verscsoport.⁶⁷ Ettől még az 1843. február közepén publikált, a kritikai kiadás által „disszonáns, kötődő” tónusúként értékelt, a datálási kérdések miatt már érintett *Névnapi köszöntés* sem tér el.

Az *Újabb munkái* kiadástörténetének anyagi, főleg az adósságkezelésre koncentráló tárgyalása, úgy vélem, segíthet abban, hogy az eljegyzés és a házasság, illetve közvetve *A merengőhöz* értelmezésében domináló érzelmi-életkori szempontú kontextusok mellett más jellegű megközelítéseket is figyelembe lehessen venni.

„Könyvvel csak nem fizethetek”

Egy adósság története: Vörösmarty Mihál' Újabb munkái

Vörösmarty Mihál' *Újabb munkái* az életmű legnagyobb könyvkiadási vállalkozása: a Károlyival kötött szerződés után íródott, címadásával is ahhoz a kiadáshoz viszonyuló (*Munkái – Újabb munkái*), műfaji szempontú váltásokat mutató gyűjteményt (eposzt már nem ír, dominánsabbá válik viszont a dráma, és új műfajként jelentkezik a novella) Vörösmarty önállóan, saját költségen, előfizetők nélkül jelentette meg. A kiadást, ahogy Vörösmarty más gyűjteményes munkáit is, Bajza és Toldy rendezte sajtó alá, a korrektúrázást Bártfay végezte. Az első kötet tartalmazza – a *Dalok és énekek* záró pozíciójában a *Szózattal* – a *Verseket*, a második kötet *Beszélyek és regék* alcímmel Vörösmarty novelláit, a harmadik és a negyedik kötet azonos, *Színművek* alcímmel pedig a *Julius Caesar* fordítását és Vörösmarty saját drámáit: az *Árpád' ébredését*, a *Kinckeresőket*, illetve *Az áldozatot és A' fátyol titkait*. A fűzött kötetek „finom velinen, díszes borítékban”, nagy 12^{ret} formátumban jelentek meg, a teljes terjedelem 992 oldal, a *Hibák* jegyzékét is beleszámítva összesen 41 ¼ ív.⁶⁸

Bártfay rendszeresen feljegyezi *Napló*iba, hogy melyik napon vette át Vörösmartytól, illetve adta vissza a kapott nyomdai íveket, így pontos képet kaphatunk a munka időbeli lefolyásáról. Bártfaynál az első bejegyzés („[j]avítottam a' nyomtatás alá fogott Vörösmarty versei' két első ívét”) 1840. február 7-ről származik, az utolsó, negyedik kötetre vonatkozó pedig október 26-ról.⁶⁹ A *Jelenkor* 1840. november 28-án számol

⁶⁷ Az Etelka-versek életrajzi-irodalomtörténeti értékeléséhez: BORBÉLY, *Homonna völgye...*, i. m., 164–180.

⁶⁸ „Az 1842-re szóló Névkönyv 62. lapján: [...] Újabb munkái. Négy kötet. Buda, n¹²r.” VMÖM 16, *Publicisztikai írárok*, s. a. r. SOLT Andor, FEHÉR Géza; *Akadémiai és Kisfaludy-társasági iratok*, s. a. r. GERGELY Pál, Bp., Akadémia, 1977, 458. – *Jelenkor*, 1840. november 28. 381. lap.

⁶⁹ BÁRTFAY László *Naplói*, i. m., 316, 378.

be róla, hogy megjelent „Vörösmarty újabb munkáinak 4ik kötete”.⁷⁰ A kiadással kapcsolatos munka szinte a teljes évet átfogta, és heti rendszerességű elfoglaltsággal járt Vörösmartynak is: a nyomda *heti két ív* szedését vállalta (és kérte!), s ha a korrektúra nem érkezett meg időben, a szedő(k) átirányítása más munkákhoz csak rendkívül nehézkesen lett volna megoldható, a kiesés pedig a bérekben okozott feszültséget. Az említett heti két ív haladási ütem Bártfay *Napló*iban jól követhető, a hosszabb szünet, beleértve a tényleges piaci megjelenést, a kész kötetek nyomdai kiadását, a kiadói oldalon jelentkező problémára (fizetési nehézségek vagy korrektúrázasi mulasztás) enged következtetni.⁷¹ A prenumerációval való szakítás két fontos dolgot jelez: Vörösmarty úgy ítélte meg, rendelkezik a kiadáshoz szükséges összeggel, illetve költői rangja miatt viszonylag gyorsan értékesíteni is tudja a kiadást.

Vörösmarty anyagi helyzetéről, jövedelmeiről az utóbbi időben átfogó összefoglalás íródott.⁷² Az eredményeket alapul véve megállapítható, hogy állandó, éves jövedelmei (akadémiai fizetése, az *Athenaeum* osztaléka, illetve a drámabírálatokért kapott honorárium), bár meghaladták a Gyulai Pál által adott összeget, nem tettek volna lehetővé egy ilyen terjedelmű, négykötetes kiadást. Alkalminak tekinthető forrás(ok)nak (főleg akadémiai díjak, illetve műveinek piaci sikere, szótárírói-szerkesztői jutaléka) kellett rendelkezésére állnia, vagy pedig kölcsön(ök) segítségével kiegészítenie a hiányzó anyagi hátteret. Az *Újabb munkái* megjelentetésében ezt a hátteret minden bizonnyal a *Marót bán* (1838) kettős, könyvpiaci és főleg hivatalos-nemzeti (akadémiai) sikere jelentette: a dráma színpadi bemutatása, majd pedig a nyomtatott kiadás kelendősege, illetve a megosztott akadémiai nagyjutalom 1838–1839-ben, tagolódó időbeli eloszlásban, de bizonyosan fontos bevételi forrása volt Vörösmartynak.

Az Egyetemi Nyomdával kötött, *Újabb munkáira* vonatkozó szerződés nem maradt fenn vagy lappang, ezért a nyomtatási költségek pontos összegét sem tudjuk megmondani. Annyi bizonyosan állítható a később idézendő nyomdai forrásból, hogy az egyes kötetekre külön-külön árszabás és ennek megfelelően eltérő fizetési határidő vonatkozott. Az általános gyakorlat szerint a nyomtatás megkezdésekor a költség harmadát, a kötetek átvételekor pedig a hátralékot kellett kifizetni. Petőfi 1844-es, ugyancsak az Egyetemi Nyomdánál megjelentetett *Versek* (192 lap, velin papíron, 8 ív) kötetének, Vörösmarty által kért és ismertetett árajánlata ívenként „29 frt 51^{kr}”,⁷³ és ehhez még járulékos költségek (kötés, boríték stb.) is adódtak, bár Petőfi kötetének

⁷⁰ VMÖM 1, 325.

⁷¹ Bártfay László *Naplói* alapján például az első kötet, a *Versek* szedése 1840. február legelején kezdődött meg, február 8-án, szombaton javítja az első két ívet, a *Jelenkor* pedig 1840. február 22-én számol be a „Budapesti Napló” című rovatban, hogy Vörösmarty *Újabb munkáiból* „az első kötet sajtó alatt van ’s néhány nap múlva megszerezhetendő”, azaz a 180 oldalból, 7 ½ ívből álló kötet nyomtatása egy hónapot vett igénybe.

⁷² SZALISZNYÓ Lilla, *Pennával teremtett egzisztencia: Vörösmarty Mihály és Bajza József megélhetési viszonyai 1837–1843 között*, ItK, 116(2012), 2. sz., 189–209.

⁷³ PETŐFI Sándor *Összes költeményei (1844. január–augusztus)*, Kritikai kiadás, s. a. r. KISS József, RATZKY Rita, SZABÓ G. Zoltán, Bp., Akadémiai, 1983, 118.

szinte bizonyosan nagyobb volt a példányszáma. Annyi kijelenthető, hogy a nyomtatás költségei *jelentősen* meghaladták az akadémiai díjjal kapott (450 forint) összeget, és az egyre növekvő terjedelmű (I. kötet 180., II. 209., III. 270., IV. 333. lap) kötetek egyre nagyobb nyomtatási költséggel is jártak. A dolgozat szempontjából a pontos összegnek nincs jelentősége, ezért sem bocsátkozom például a nyomdai anyag alapján kalkulációba, hiszen nem a kiadás-bevétel relációit, hanem az *adósság* történetét próbálom áttekinteni, és annak nyomai és következményei 1840–1842 között viszonylag részletesen, belátható módon dokumentálhatók.

Az első, Vörösmarty tartozására vonatkozó adatok egy 1840. október 31-i, még a teljes kiadás lezárulása előtti állapotot mutató nyomdai összegzésben maradtak fenn. Az adósokról készült kimutatásról („Ausweis der currenten Schulden für druckarbeiten und für Begriften vom 1 November 1839 bis 31 October 1840”) fontos megjegyezni, hogy az *nem*(csak) a nyomda belső használatára készült, hanem ugyanennek a dokumentumnak a mindenben megegyező tisztázata megtalálható a Magyar Királyi Helytartótanács Közoktatási Ügyosztályának (Departamentum litterario-politicum) az anyagában⁷⁴ is, a nyomda ugyanis éves beszámolási kötelezettséggel tartozott az ügyosztálynak. A hivatal az adósság mértékének, a tartozás idejének függvényében dönthetett a peres úton való behajtás megindításáról, és továbbíthatta az ügyet az oktatási alapot kezelő ügyigazgatósághoz.

A táblázatos formájú dokumentum⁷⁵ szerint (*Nrus. currens* 35) Vörösmarty (*Michael, Advocat in Pest*) 1840. október 31-ig 255 forint⁷⁶ 53 krajccárral tartozott (*Neuer zuwachs bis 31 Octob. 1840*) a nyomdának, és ebből az összegből törlesztett (*Abstattung bis 31. Oct.*) 200 forint 2 krajcárt, a maradványa (*Zusammer rückständig bis 31 October 1840*) ennek megfelelően 55 forint 51 krajcár maradt az említett hónap végén. Utóbbi, az összesített hiány a később ismertető levelek szerint több mint duplájára fog növekedni, tehát a *negyedik* kötet részleges vagy teljes nyomtatási költségét még nem tartalmazza a kimutatás. Az adósság 1840. októberi összegzésekor az első két kötet költségeit már rendezte Vörösmarty a nyomdával, a köteteket elvihette, szabadon árulhatta, de már ekkor felbukkan a neve a kimutatásban, azaz nem tudott pontosan, a szerződésben foglaltak szerint fizetni. A nyomdai anyagból, levelezéséből és egyéb dokumentumokból is megközelítőleg ekkortól datálható, követhető egy *akuttá* váló, nehezen rendeződő adósság története.

„A' Kir. Tud. Egyetemi Könyvnyomó Intézet' Könyvárus Ügyviselősege” 1841 május 21-én a következő levelet írja Vörösmartynak: „Miután a 3. hónapi időköz, melly mulván Ts Úr az 1840. December' 26-dikán költ kötelezvényében a' fennmaradott 120 p. ftnyi tartozmányának lefizetését megígérte, már f.e. február 26-dikán lefolyt

⁷⁴ MNL OL, Helytartótanácsi levéltár, Magyar Királyi Helytartótanács, Departamentum litterario-politicum, C 67, 1842. F. 21.

⁷⁵ MNL OL, Z Szekció, Z 715, mikrofilm, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda gazdasági és ügyviteli iratai, 47866, 118.

⁷⁶ A táblázat a német „Fl[orin]” (forint) rövidítést használja.

– ezel hivatalosan kérjük a Tettes Urat, mi szerint ígéretéhez ’s illetőleg kötelezéséhez képest a tartozást leróni ne terhelhetnék.”⁷⁷ A levél, azon kívül, hogy megismerjük belőle a nem jelentősen, de – a három kötet finanszírozása után! – megnövekedett tartozás összegét, a Vörösmarty-életrajz más kontextusához kapcsolható információt is tartalmaz. A levél utal rá, hogy Vörösmarty *kötelezvényt* írt alá, ami pedig egy peres eljárás esetén döntő bizonyítéknak számít, formálissá teszi magát az eljárást, hiszen az adós elismerte a tartozás tényét és annak összegét. A december 26-i dátum azonban bizonyosan elírás, és november 26-ra kell pontosítanunk: ez magából a levélből (ti. három hónap telt el február 26-ig), de más dokumentumokból is kiderül. A később idézendő, 1841. november 24-én kelt hivatalos levél a „már több esztendejénél” fordulatot használja a kötelezvény és Vörösmarty adósságának leírására, illetve az *Újabb munkái* negyedik kötete a *Jelenkor* idézett híradása szerint „nov. 28-án” került piaci forgalomba, „hagyá el a nyomdát”, holott Bártfay *Naplói* szerint már októberben javította a negyedik kötet utolsó íveit. A nyomda szigorú belső rendszabásai közé tartozott, hogy a köteteket fizetés nélkül tilos volt kiadni: Vörösmarty esetében a jogi biztosíték, a novemberben aláírt kötelezvény tette lehetővé a könyv hónap végi, esetleg bevétellel kecsegtető piaci megjelenését.

Fáy András hagyatékában, Bajza kézírásával maradt fenn az a nyomdai levéllel közvetlenül összefüggő dokumentum, amely segíti a szituáció további árnyalását. A dokumentumot Lukácsy Sándor találta meg és közölte a Kölcsey halála utáni eseményekről (az úgynevezett Szion-vitáról), illetve a Kölcsey Emléktársaságról írott tanulmányának a végén. Az 1840 december 27-én, a nyomda által említett kötelezvény aláírása után egy hónappal, a társasági *Jegyzőkönyvi kivonat* a következőket rögzítette:

A Kölcsey emléktársaság december 27. 1840. tartott ülésében Vörösmarty tagtárs előadta: Hogy miután a Kölcsey emléktársaság pénztárában nagyobb summa heverne, melyhez a társaságnak egy év lefolyta előtt alig leszen szüksége nyúlni, kéri a társaságot, lenne szíves neki, *legújabb munkái kiadásánál tett némi költségei fedezésére*, kétszáz pengő forintot kölcsönözni, hat százaléki kamatra; ő a kölcsönzés esetére *leköti* a magyar akadémia elnöke által már assignált, de pénz szűke miatt még mindeddig ki nem fizethetett zsebszótári tiszteletdíját.⁷⁸

A dokumentum későbbi részében a társasági tagok (Fáy, Schedel, Bajza) azzal a feltétellel adják beleegyezésüket, hogy a távollévők (Bártfay, Szalay, Szemere) engedélyét is ki kell kérni a kölcsönzéshez. Miután ez megtörténik, Vörösmarty 1841. január 1-jén át is veszi az említett összeget a leírt feltételekkel.

Lukácsy Sándor figyelmét a szövegközlés értelmezése közben elkerülte két fontos, a helyzetet pontosító tény: Vörösmarty, bár a jegyzőkönyvben apró tévesztéssel (újabb helyett legújabb) rögzítették, *Újabb munkáinak* kiadásához kötve, nem pedig általános

⁷⁷ MNL OL, Z Szekció, Z 715, mikrofilm, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda gazdasági és ügyviteli iratai, 47867, 467.

⁷⁸ LUKÁCSY Sándor, „Kölcsey Ferenc nincs többé” = Uő, *A hazudni büszke író*, Bp., Balassi, 1995, 132. (Kiem.: G. Zs.)

anyagi helyzete miatt kért kölcsönt, illetve nem „nyugtát”, hanem újra *kötelezvényt* (ezt közli is Lukácsy) ír alá, amelyben az egy év visszafizetési határidő rögzítése mellett az említett, de bizonytalan kifizetési idejű „zsebszótári tiszteletdíját” is leköti. Ennek pedig más, a nyomdai tartozás jogi aspektusának a mérlegelése is lehet az oka. Feltűnő ugyanis, hogy a kölcsön összegét, illetve a szaporodó kamatot – ahogyan idézi Lukácsy Sándor a dokumentumból – Vörösmarty csak 1846. február 10-én (sic!) fizette vissza, holott, s erről a társaság tagjai közül nyilván mindenki tudott, hiszen Toldy és Bajza is anyagilag érdekelt szerkesztőtársa volt, a *Zsebszótár* piaci hasznából járó összeget, ahogyan ezt a fennmaradt *Nyugtátvány* bizonyítja, már 1842. január 9-én felveszi az Akadémiától.⁷⁹ Az összeg lekötése viszont, 1840 decemberében, a társasági tagok későbbi viszonyulását érzékelve, mintha inkább Vörösmarty *nak* jelentene ekkor valamiféle „jogi” biztonságot, hiszen egy behajtási per esetén a már lekötött összegre nem vonatkozhat követelés, és mint látjuk, barátai sem élnek később a (jogilag persze nem kötelező) kölcsön behajtásával, csupán a törvényes kamatokat számítják ki és vezetik évről évre hivatalnoki pontossággal.

A későbbi nyomdai levél alapján viszont bizonyosan állítható, hogy Vörösmarty a társaságtól felvett kölcsönből *nem* fizette ki a tartozást, az összeget valószínűleg megélhetésére fordította, illetve személyes adósságait vagy azoknak egy részét rendezte belőle. Lukácsy Sándor idézi Bártfay *Napló*ból, hogy 1841. március 26-án, három hónappal a kölcsön felvétele után, rendkívül alacsony, a mindennapi megélhetéshez szükséges összeget kér tőle: „Vörösmarty volt nálam ’s kölcsönkért 10 pengőt; adtam neki. Valóban szomorító állapot, midőn még ő is ilyenre szorúl: illy embernek legalább a ’ mindennapi élelem’ gondjai ellen fedve kellene lennie.”⁸⁰ A pénzt a naplóbejegyzés szerint nem sokkal később, április 7-én adja meg, de érdemes hozzátenni: az összeg valóban arra lehetett elég, hogy az április elején esedékes, évnegyedenként kifizetett akadémiai tiszteletdíjának felvételéig hátralévő 4–5 napban megéljen, és Bártfay is ezt a véleményt rögzíti.

Az *Újabb munkái* problémáiról, a kiadás néhány jellemzőjéről és Vörösmarty anyagi helyzetéről az egyik legfontosabb forrás a Teslér Lászlóhoz Bükösdre, 1841. október 12-én írott levél. Ebben Vörösmarty kölcsönt szeretett volna kérni Teslértől, és közben a kiadás motivációiról, aktuális értékesítési helyzetéről is beszámolt.

Örömmel értettem leveledből, hogy lassanként kigázolsz adósságaidból. Én ellenkezőleg most vagyok azokban ha nem nyakig is, de bizonyosan gatyakötésig ’s e’ felett, különben is, kis körre szorított hitelem, ezen szegény forraska is bedugult. Nincs pénz barátom! ’s a’ szegény költő ha kölcsön kér, azt gondolják hogy azt is csak költeni akarja, ’s visszafizetni nem. Pedig e’ részben ha késedelmes is, de lelkiismeretes szoktam lenni: olyan vagyok, mint a’ büntetésről mondják, hogy előbb utóbb végre csak eleget teszek. – Taval könyvkereskedéssel akartam magamon segíteni, újabb munkáim’ IV kötetével kínálván meg a’ közönséget. S hiszed-e? híres, decantált ember létemre négy száz példányt nem tudok

⁷⁹ VMÖM 16, 430.

⁸⁰ BÁRTFAY László *Naplói, i. m.*, 418.

eladni <...> Nem satira ez? Apródonként adogattam el holmit 's az illy jövedelem, tudod, csak pazarlásra csábít; de nem segít.⁸¹

A levél bevezetőjéből idézett részletből az anyagi nehézségek mellett kölcsönzési lehetőségeinek a megszűnését, valószínűleg szűkebb pesti környezetének az ilyen jellegű bezárulását állapíthatjuk meg, másrészt ez az egyetlen, bár nem teljesen bizonyos adatunk az *Újabb munkái* példányszámára: Vörösmarty négyszáz megjelent példányról ír, de nem tudjuk, hogy ez a teljes vagy csupán az általa eladni próbált kötetszám. A levél, némileg a Kossuth-cikkhez hasonló módon, erőteljes feszültséget érzékel a „híres, decantált”, azaz „Vörösmarty Mihál névünnepe”⁸² alkalmából, 1841. szeptember 29-e előestéjén fáklás zenével, énekkel megünnepelt szerző és a kiadás könyvpiaci kudarca között.⁸³ A levél zárlatában – bár nem lát esélyt Teslértől kölcsönre –, mégis közli, mekkora összeget *szertetett volna* kérni: „Két vagy három száz pengő forintra volna igen nagy szükségem, mellyet azonban csak három év mulva fizethetnék vissza. A' typographia már kétszer⁸⁴ sürgetett, 's nem szeretnék várakozásával vissza élni. De mit tegyünk, ha nincs? Könyvvel csak nem fizethetek. Volt-e bő termés? Mikor látogatsz meg Pesten? Én nem mozdulhatok, ha csak gyalog nem utazom; de pénz nélkül ahhoz sincs kedvem.”⁸⁵ Vörösmarty a levél időpontjában *legalább* 320 pengővel, teljes évi jövedelmének mintegy harmadával tartozik (a nyomdának és a Kölcsey Emléktársaságnak), és leveléhez hasonlóan a nyomdai dokumentumok is megerősítik, hogy már valóban „sürgették” a hátralék törlesztésére.

Az utolsó ismert, Vörösmarty tartozásával kapcsolatos nyomdai dokumentum egy 1841. november 24-re datált levél, amely már határidőt szab a fizetésre, és annak letételével az adósság behajtásának megkezdésére figyelmezteti Vörösmartyt. Az ugyancsak az ügyvivőség által írott, az előzőhöz hasonlóan az expeditor által is szignózott levél szövege alapján, visszamenőleges érvénnyel is kijelenthető, hogy az adósság a negyedik, utolsó kötet nyomtatásából származik.

„Már több esztendejénél, hogy újabb munkáinak 4-dik kötetének nyomtatásáról fennmaradott 120 pgő ftnyi tartozásának kifizetését kötelezvényében ígérte Tettes

⁸¹ Vörösmarty Mihály Teslér Lászlónak, Pest, 1841. október 12. = VMÖM 18, 131.

⁸² „Szent Mihál napjának előestéjén, fővárosunk egyik szűk utcáját meglepő fáklafény deríté föl, s az összegyűlt népsokaság arcainak örömsugárzata mintegy versenyezve vegyült a nagyszerű világ özönébe; és hallani lehete ugyanott a fővárosban tanyázó olasz katonaezred jeles hangászkaratól kedvelt és szívreható nemzeti zeneműveket, hallani lehetett a többi közt, színházunk kardalosainak ajkairól, nagy nemzeti énekünket, a hatalmas *Szózat*-ot, és hallani lehetett sok szív mélyéből föl az egekre ható éljenzéseket” LUKÁCSY, BALASSA, *Vörösmarty...*, i. m., 288–290.

⁸³ Kossuth ezt írja: „Vörösmarty, miután a' közvélemény által már rég a' nemzeti költészet első rangú képviselői közé soroztaték, lángszellemének szétszórt műveit összeszedé 's önköltségére kinyomtatattatá” KOSSUTH, *Adalék...*, i. m., 387.

⁸⁴ A Teslérhez írott levél időpontjáig csak egy hivatalos nyomdai levelet találtam, a másik vagy elveszett, vagy lappang, illetve feltételezhető, hogy Vörösmarty a kötelezvény aláírásának esetére gondolt a sürgetés kapcsán.

⁸⁵ VMÖM 18, 132

Uraságod, – de miután a fizetési határidő már kétszer is lefolya a nélkül hogy csak vagy felét is lerotta volna tartozásának, kötelesek vagyunk a Tettes Urat ezzel hivatalosan megkérni: miszerint a tartozó 120 ftot még ezen 1841-dik esztendőben átküldeni méltóztassék, – minthogy ellenkező esetben azoknak megtérítését a K[irályi]. Hagyományi Ügyigazgatóságra kellene bízunk.”⁸⁶

A „Királyi Hagyományi Ügyigazgatóság” a későbbiekben, a magyar államnyelv bevezetése után már nem használt, nem hivatalos elnevezése a Directoratus Causarum Politico-Fundationiumnak, 1845-től a Közalapítványi Ügyigazgatóságnak.⁸⁷ A Helytartótanács alá rendelt, a királyi alapok, köztük a tanulmányi alap és azon belül a közép- és felsőfokú tanintézetek, így a pesti egyetem és a Királyi Egyetemi Nyomda „gazdasági igazgatását és a jogi ügyei intézését”⁸⁸ végző intézmény volt a felelős a nyomda peres eseteinek az elindításában, az ügyvédek kijelölésében. A levéltári szempontból feldolgozatlan ügyészi anyag kutatást igényelne annak kiderítésére, hogy a Közalapítványi Ügyigazgatóság indított-e pert Vörösmarty ellen, és hogy van-e ennek írásos nyoma.

Kossuth vezércikke a nyomda által megadott fizetési határidőnél öt hónappal később, 1842. június 2-án jelent meg, és egy jogi eljárás végpontjával hozza összefüggésbe Vörösmarty adósságát. Az általam megismert anyagban, például a *Sürgöny* esetében, a tárgyalás és a foglalásra kitűzött „határnap” között egy hónap telik el. Egy eljárás megindítását, lefolytatását figyelembe véve reálisnak tekinthető a januártól májusig eltelt idő. Ennél a hipotetikus kontextusnál azonban fontosabb kérdés, hogy *honnan* származhattak Kossuth információi, hiszen az *Adalék a' nemzeti önismerethez* egy „eljáráson” kívül az eladott példányszámról is adatokat közöl, holott nem tételezhető fel szoros, személyes kapcsolat Kossuth és Vörösmarty között, és Kossuth is arra hivatkozik, hogy Vörösmarty „engedelme” nélkül teszi közzé a „tényeket”: „Vörösmarty munkáiból alig kelt el 3–4 év alatt a' két magyar hazában 200 példány!”⁸⁹ Persze hivatkozhatnánk nagyvonalúan arra, hogy Kossuth „mindent” tudott a pesti történésekről, és a *Pesti Hírlap* szerkesztési feladatai, például a „Fővárosi Újdonságok” törvényszéki esetekkel is foglalkozó rovata meg is követelték a tájékozottságot. De kereshetünk más, témánkhoz szorosabban kapcsolódó, az *Újabb munkái* terjesztési-eladási kérdéseivel összefüggő választ is, főleg mert a kiadás egyébként is hiányos szakirodalmi háttérű feldolgozásában a terjesztési kérdések szóba sem kerülnek.

Kerényi Ferenc hívta fel a figyelmet *Ismeretlen Vörösmarty-kéziratok*⁹⁰ című, a Vörösmarty kritikai kiadás még hiányzó köteteihez, illetve a szükséges pótlásokhoz

⁸⁶ MNL OL, Z Szekció, Z 715, mikrofilm, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda gazdasági és ügyviteli iratai, 47866, 430.

⁸⁷ FELHŐ Ibolya, VÖRÖS Antal, *A helytartótanácsi levéltár*, Bp., Akadémiai, 541. A Királyi Hagyományi Ügyigazgatóság latin elnevezésének azonosításáért Bató Szilvia jogtörténésznek, Kossuth-kutatónak tartozom hálás köszönettel.

⁸⁸ Uo., 326.

⁸⁹ KOSSUTH, *Adalék...*, i. m., 387.

⁹⁰ KERÉNYI Ferenc, *Ismeretlen Vörösmarty-kéziratok*, ItK, 102(1998), 5–6. sz., 780.

írott összefoglalásában egy 1900-ban már megjelent, de a kritikai kiadásból kimaradó Vörösmarty-levele, és ebben az *Újabb munkái* terjesztésére is találunk adatot. Az 1840. április 15-én Pestről, Vörösmartyval már pozsonyi útja során kapcsolatban álló Tóth Lőrinchez írott levél az első kötet, a *Versek* pozsonyi, az országgyűlésen való terjesztésének tervéről számol be: „Akartam önnek példányokat küldeni újabb munkáim első kötetéből, ha tán valakinek kedve jött volna venni; de e' terv ismeretes pontosságomon hajótörést szenvedett.”⁹¹ Más, Vörösmarty személyes szerepéhez köthető terjesztési adatot nem találtam, hasonló (valamivel eredményesebb) eset, ahogyan idéztem is, csak a Csajághy Laurához írott első fennmaradt levélben bukkan majd fel.

A terjesztés és a Kossuth-cikk szempontjából fontosabb, hogy Vörösmarty a könyvpiaci értékesítést a *Pesti Hírlap* későbbi kiadójára, Heckenast Gusztávra bízta: a Heckenast által 1840. januárjától megjelentetett *Bibliographiai Értesítő* márciusi száma egész oldalas hirdetésben tájékoztatja⁹² az olvasókat a *Versek* megjelenéséről. Heckenastnak, a Vörösmarty-kiadás forgalmazójaként, nyilván rálátása volt az eladott példányszámra, sőt – ha közvetett és nem dokumentálható módon – a könyv- és sajtópiacon történő egyéb eseményekre is. Ha valóban indult peres eljárás, egy lehetséges foglalat irányulhatott volna a könyvkereskedésben található kötetek árára is, és az már közvetlenül Heckenastot is érintené. A legvalószínűbbnek tehát azt tartom, hogy Kossuth a Heckenasttól származó információk alapján tájékozódhatott a kérdésben, legalábbis a példányszámról, hiszen a cikk hatáskeltő adatok (bírói foglalat, eladott mennyiség) nélkül is érvelhetett volna a kiadás kudarc mellett. Viszont a címadás szerény „adalék” szava mintha kizárólag erre a megbotránkozását kiváltó, a közügy szintjére emelt, Vörösmarty által is szatíráként leírt esetre reflektálna.

A Kossuth-cikkben szereplő, eladott „200 példány” (a négy kötet összpéldánya minimálisan is 1600!) a nyomtatási költségekhez képest rendkívül kis összeg. A kötetek ára (az I–II. „1 frt 20 kr”, a III–IV. „1 frt 40 kr”), a levonandó 25%-os könyvkereskedői jutalék és az ehhez hozzávehető saját eladott példányok alapján legfeljebb 250 forint, töredékesen („apródonként adtam el holmit”) jelentkező haszonnal számolhatunk, és a Vörösmarty-levél szerint mindez „csak pazarlásra vagy inkább rendetlen gazdálkodásra csábít; de nem segít”.⁹³ Kossuth cikke valószínűleg reális képet ad a magyarországi könyvpiac Vörösmartyval kapcsolatos helyzetéről, hiszen Heckenast könyvkereskedése terjesztői szempontból az élvonalba tartozott, és a *Jelenkor*, valamint az *Athenaeum* is hirdeti a kiadást. Vörösmarty a *Marót bán* sikere, az őt övező, ünneplésben is

⁹¹ CSAPÓ Vilmos, *Vörösmarty Mihály egy kiadatlan levele*, Tolnavármegye, 1900, december. 2, 48. sz., címlap.

⁹² HECKENAST Gusztáv, *Bibliographiai Értesítő Magyarország és Erdély számára*, 1840, 3. sz., Pest, Heckenast G., 24. „A kiadó költségén jelenik meg, és Heckenast Gusztáv pesti könyvárosnál megszerzhető Vörösmarty Mihál' újabb munkái. Első kötet. Versek.” A hirdetés – műfaji bontásban – közli a kötetben megjelenő lírai művek címeit is. Az *Értesítő*ben hasonló terjedelmű, egész oldalas hirdetést csak a *Közhasznu esmeretek' tára (Conversations-lexikon)* kapott.

⁹³ VMÖM 18, 131.

megnyilvánuló tisztelet alapján üzleti szempontból talán úgy vélte, a *Versek* februárban, illetve a prózai művek májusban megkezdett értékesítéséből az utolsó (két) kötet nyomtatási költségeit is fedezni tudja, de Teslérhez írott levele, a nyomdai felszólítások, Kossuth cikke, tartozásai is ennek az ellenkezőjére mutatnak még 1842-ben is.

A kiadás kudarca, az elhúzódó adósság ideje már a Csajághy Laurával való megismerkedés, a „...hoz” (későbbi címén *Laurához*, 1842 febr.), *A szomjú* és a névnapi köszöntőversek idejére esik. Arra vonatkozóan nincs adatunk, hogy Vörösmarty mikor fizette ki a nyomdai tartozást – ha Kossuth cikkét nem tartjuk minden alapot nélkülözőnek, akkor az 1842 tavaszi időpont a legvalószínűbb.

A levelezésében elszórtan felbukkanó, általánosság szintjén maradó információk szerint anyagi helyzete az említett év második felében sem javult számottevően. Teslérnek júniusban – megköszönve előbb „vigasztaló” szavait – azt írja, hogy rajta már csak a „lemondás és szoros gazdálkodás” segíthet, mert „csökkent” munkakedve mellett „keresetre ’s jobb sorsra semmi kilátás”.⁹⁴ Ugyancsak elszórt adatokat találunk arra vonatkozóan, hogy – mint majd az eljegyzés utáni időszakban – igyekszik *Újabb munkáinak* piaci jelenlétét növelni, és Heckenast mellett az 1842. július 1-jén könyvkereskedést nyitó Emich Gusztávnál is bizományba helyezi könyveit. Mivel Emich közlése a nála kapható magyar nyelvű könyvek címét, Varga Sándor kereskedésről, illetve Emichről írott kiváló tanulmányának összegzéséből megtudható, hogy jórészt frissen megjelent könyveket árul, „1840-es kiadású egyetlenegy (*Vörösmarty Mihály újabb munkái 1–4*), 1841-es is csupán négy (ám a négyből kettő többkötetes mű első kötete), a többi 1842-es kiadás.”⁹⁵ Emichnél újdonságot jelent, hogy Vörösmarty a korábbi, egységet megbontó gyakorlattal szemben, kizárólag együtt árultatja mind a négy kötetet (6 forint), vagyis az 1840. februárjában megjelent, piaci szempontból talán a kelendőbbek közé sorolható *Versek*ből is van még *1842 nyarán* eladatlan példány. Ennél nyilván sokkal rosszabb volt a helyzet a drámakötetek esetében: Sallay feljegyzése szerint Vörösmarty lakásában „az üres konyha egy részét saját költségén kiadott drámáinak el nem kelt példányai foglalták el”.⁹⁶

Az *Újabb munkái* kiadását követő, 1840 második felétől 1842 közepéig-végéig rögzíthető nyomdai adósságot és annak következményeit minden bizonnyal csak az 1841-re kiadott akadémiai nagydíjjal kapott jelentős összeg (400 arany, 900 forint) oldotta fel. A díj odaítélésének általános történetét részletesen összefoglalja a kritikai kiadás,⁹⁷ ezért elegendő annak csupán néhány aspektusára utalni. Az Akadémia választmánya (Fáy elnökletével), a nagydíj története során *először*, mivel az 1841-ben megjelent munkák között nem talált arra méltót, visszatérve az alapszabályhoz, az 1840-ben megjelent kötetek közül választ díjazandó munkát – források nélkül nehéz megítélni,

⁹⁴ VMÖM 18, 135.

⁹⁵ VARGA Sándor, *A homályból: Emich Gusztáv indulása*, Irodalomtörténet, 20(1989), 4. sz., 728.

⁹⁶ GYULAI, *Vörösmarty...*, i. m., 124.

⁹⁷ VMÖM 1, 323–331.

és nem is fontos, hogy a díj és a vele járó pénzösszeg odaítélésében mekkora szerepe volt Vörösmarty anyagi helyzetének is, de érdemes idézni a *Pesti Hírlap*ból a végső döntés után közvetlenül, 1842 december 4-én, a fikció szerint a szerkesztőhöz intézett, jelképesen a „nemzet” álláspontját közvetítő levélből. A levél, szinte reflektálva a Kossuth-vezércikkre, ezzel a mondattal zárul: „A magyar tudós társaság e’ jutalmazásban a’ nemzet *becsületét* híven kezelé.”⁹⁸ Azt hiszem, egyértelmű, hogy a kijelentés a korábbi cikk értékítélete, például a *Szózat* „halhatatlan classicitásának” hangsúlyozása mellett, burkoltan, de mégis egyértelműen utal arra a könyvkiadási kudarcra és a vele járó anyagi veszteségre, amit helyrehozni éppúgy a nemzeti irodalmat szimbolikusan képviselő Akadémia feladatává vált, mint a nemzeti költői nagyság elismerése.

A kapott összeggel Vörösmarty rendezhette adósságait, és az 1840–42 decemberéig tartó, olykor súlyos mértéket öltő, nehéz anyagi helyzete megszűnt. Gyulainak *A merengőhöz* kapcsolt és a „szegénységgel” összefüggésben megalkotott „nászajándék” metaforáját viszont aligha lehet már a vers általa feltételezett keletkezésének idején narratív panelnél többnek tekinteni. De Csajághy Laura bizonyára érzekelte – és erre az eljegyzési levél is céloz („tudtad körülményeimet”) – Vörösmarty anyagi problémáit, illetve erőteljesebb nyomatékot kap a fejezet elején idézett, a könyvek eladására tett „ígéret”, amelyet csak félig sikerült beváltani, de Vörösmarty szerint Laura „megnyugszik” benne. Vachott Sándor által 1843. áprilisában publikált vers (*V. M. mátkájához*) és Vachottné visszaemlékezése is inkább az *anyagi* kontrasztot próbálják enyhíteni, elfogadtatni, és nem az életkori különbséget tematizálják, szemben Vörösmarty utóbbi jelentőségét kiemelő környezetével.⁹⁹ Akár azt is mondhatjuk, *A merengőhöz* értelmezési hagyományát kissé kibillentve, hogy az „ábrándozás” tárgya nem az életkori, a szakirodalomban erőteljesen és szinte kizárólagosan hangsúlyozott távolságból, hanem a „fényesebb” élet és a „csöndes házi kör” (Vahot) közötti ellentétből fakadt, bár természetesen lehetetlen eldönteni, hogy Csajághy Laura nézőpontja a két, nem összemesható társaság közül melyikéhez állt közelebb. Bártfay *Naplói* Csapóékat egyszer sem említi, úgy tűnik, nincs személyes kapcsolatuk, az esküvőről való mellőzése esetleg ennek is betudható. Wesselényihez írott, a helyzetet rögzítő, de rendkívül

⁹⁸ LUKÁCSY, BALASSA, *Vörösmarty...*, i. m., 296. A titkosrendőrségi jelentés rendkívül élesen fogalmaz a nagydíj kérdésében: „Pár év óta beszéli már a publikum, hogy a magyar Akadémia nem tudós társaság, hanem politikai párt, eltartás protestáns írók számára, kik a liberalizmus hívei s Széchenyi dicsőítői. [...] [A] protestáns párt elhatározta, hogy e díjat övéi egyikének, Vörösmartynak adja, összes munkái kiadásáért. De minthogy ez szokásos úton nem ment volna, így ők azon ülésbe, melyen e kérdés eldöntendő volt, minden külső tagot – akik az ő hívei voltak – becsődítettek. Olyan volt az ülés, mint egy congregatio, ahol a nép határoz s így e díj (200 arany) Vörösmartynak ítéltetett oda” VMÖM 1, 330.

⁹⁹ „Midőn Lóri némi habozást mutatott, s Vörösmarty szegénysége ellen tőn kifogásokat, mi a jövőre nézve oly meleg hittel biztattuk és bátorítánk, mintha gyermek fejjel, e részben előre láthattuk volna, mi évtizedek mulva oly fényes eredménnyel bekövetkezett” Vachott Sándorné, *Rajzok...*, i. m., 10. Az emlékirat a Vörösmarty-árvák segítésére indított, „fényes eredménnyel bekövetkezett” adakozásra céloz (sic!) az anyagiakkal kapcsolatban. A Csapó-család anyagi viszonyaira, közéleti megítélésükre: KERÉNYI Ferenc, *Biedermeier váltóhamisítás, a háttérben költészettel*, ItK, 103(1999), 3–4. sz., 345–350.

toleráns, a házasságot elfogadó levele, az esküvőnek a privát szféra és a nyilvánosság elválasztására irányuló határozott, sőt az elzárkózás jellegét mutató vonásai (ha többet nem is tudunk megállapítani) ellentmondanak Gyulai narratívájának: „A menyegző 1843. május 9-én ment véghez Pesten. Barátjai örvendve siettek üdvözlésére”¹⁰⁰

„kedves kis barátném, szeretőm, kedvesem te menyasszonyom vagy”
A merengőhöz heterogén beszédpozíciói

A vers hagyomány szerinti életrajzi háttérének az elengedése az azzal együtt, szimbiotikusan megteremtődő értelmezési keret megszűnését is jelenti. Természetesen irodalomtörténeti szempontból eddig sem az volt kérdéses, hogy a vers későbbi címzettje valóban „merengővé” vált-e, és hogy jellemző volt-e rá az ábrándozás, hanem az, hogy Vörösmarty a házassági döntés helyettesítésére, leírására az ábrándozást és a (később adott címmel) merengést tartotta megfelelő fogalomnak. Tehát az ábrándozó, szinte végtelen élethelehetőségeket, vágyakat érzékelő fiatal lány szembesítődik az őt ebben az állapotában megszólító, e vágyakat korlátozandónak, sőt lehetetlennek állító hanggal, hogy döntése, belátása az övével azonosuljon. Gyulai felfogásában *A merengőhöz* a kapcsolat központi, Vörösmarty halála után is felbukkanó, Csajághy Laurához kapcsolt metaforáján (merengés) keresztül tulajdonképpen egy házasságkötés retorikájának – a kéréstől a mérlegelésen keresztül az elfogadásig ívelő – megemelt, lelki aspektusokat kifejező művévé vált. S bár a szerelmi költészettől és más Laura-versektől eltérő, szokatlan hangot is érzékel („Mint testvér, barát szólal meg”), mindez közelít, és végül feloldódik egy sztoikus, világgépével harmonizáló¹⁰¹ konklúzióban („a boldogság bölcséletét fejt meg neki”), amit az aforisztikus Goethe-idézzel Csajághy Laura jellemére is kiterjeszt: „Ist Gehorsam im Gemüthe, / wird die Liebe nicht fern sein.”¹⁰²

A nem túl gazdag szakirodalmi hagyományból – Babits meglátását követve – Barta János, Sík Sándor és Martinkó András teszi a leghatározottabb állásfoglalást a vers megszólítottjának bizonytalan pozíciójáról, a többirányú megközelítés lehetőségeiről: Barta János szerint *A merengőhöz* „nem is annyira Laurának, hanem magának a költőnek szól”;¹⁰³ Sík Sándor ugyancsak az önmegszólító háttérrel emeli ki: „Önmagát biztatja, hogy most az egyszer maradjon az élvel kínáló közelben, ragadja meg a bírhatót,

¹⁰⁰ GYULAI, Vörösmarty..., i. m., 259.

¹⁰¹ Vö.: DÁVIDHÁZI Péter, *Gyulai Pál történelemszemlélete*, ItK, 76(1972), 5–6.sz., 580–600. – TAKÁTS József, *Gyulai, emlékbeszéd, kanonizáció = Uő, Ismerős idegen terep: Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*, Bp., Kijarat, 2007, 234–253.

¹⁰² GYULAI, Vörösmarty..., i. m., 238. Az idézet Szász Károly 1859-ben megjelent fordításában: „Hol a kedély engedékeny: / Nincs messze a szerelem” Budapesti Szemle, szerk. és kiadja CSENERGY Antal, Ötödik kötet, Pest, 1859, 134. Az idézet az *Isten és a bajadér* című, operát, baletet ihlető Goethe-műből származik, de a legenda eredeti kontextusára Gyulai nyilván nem céloz, csupán a verspár említett aforisztikus jellegét használja fel.

¹⁰³ BARTA JÁNOS, *A romantikus Vörösmarty = Uő, Klasszikusok nyomában: Esztétikai és irodalmi tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1976, 429.

érje be azzal, amit a szív felfoghat magába”;¹⁰⁴ illetve Martinkó András is hasonlóan fogalmaz: „Mind a mai napig valójában nem tudjuk, hogy a költemény kinek szól. Magának Vörösmartynak-e vagy pedig a nála jóval fiatalabb menyasszonyának.”¹⁰⁵ Ez a zavaró bizonytalanság, a Vörösmarty-életmű romantikus rétegével való ellentét¹⁰⁶ érzékeltetése és a vers kétségtelenül női („szép szemed világa”, „Barátod’ arcán hozd fel a derűt”) megszólítottja közötti, nehezen feloldható feszültség az erős életrajzi háttérrel együtt alighanem a mű értelemezésének meghatározó pontját jelentheti. De szükséges megjegyezni, hogy a mű nem állítható egyértelmű ellentétbe Vörösmarty romantikus költészetének főleg a húszas években megfigyelhető törekvéseivel. Bár csupán a kéziratból hozott sorváltozattal, viszont az előbb említett szakirodalmi állásponthoz hozzá kell tennünk, hogy például a Martinkó András által az életmű emblematikus érvényűvé emelt költeményének, a *Földi mennynek* a címadó szintagmája 1825 után *kizárólag* itt, a kéziratban bukkan fel újra, és a szöveg egészével nem ellentétező viszonyban áll, hanem a boldogság melletti érvként, mint a túlzó ábrándokról lemondó emberre váró lehetőség jelenik meg: „Mi az, mi embert boldoggá tehetne? / Kincs? hír? gyönyör? Legyen bár mint özön, / *A’ telhetetlen* elmerülhet benne, / <’S *nem fogja tudni* hogy van földi menny>.”¹⁰⁷ Vagyis nem értek egyet azzal a konklúzióval, hogy „ezt a méltán híres költeményt csak a földi menny lehetőségeinek a privát szférában tapasztalt csődje [...] alapján érthetjük meg”.¹⁰⁸ Az idézetből ennek az ellenkezőjére is hozhatók érvek.

Ha megpróbáljuk összefoglalni a két életrajz néhány részletéről eddig mondottakat, inkább a megszólított és a vers beszélője közötti viszony (helyzet és célok) ambivalenciája, heterogenitása válik nyilvánvalóvá, az egyetlen nézőpont (például a házasság) lehetősége pedig egyre távolabb kerül. A Gyulai által írott és *A merengőhöz* kapcsolt életrajzi narratíva véleményem szerint, akárcsak a Perczel Etelka-szerelem esetében, *fikció*. Rendkívül valószínűtlennek tartom, hogy *A merengőhöz* az eljegyzés után, illetve a házassággal összefüggésben íródott volna. A március 2-án kelt levélben nincs ilyen jellegű feszültség, és legkésőbb április közepén meg kellett történnie Vörösmarty első házassági kihirdetésének, Berecz Károly levele szerint Csajághy Laura Pesten is jár ekkoriban, a közties időben pedig szerződésbe foglalt módon értékesítette Vörösmarty munkáinak kiadási jogát. Gyulai elbeszélése törvényszerűen bicsaklik meg

¹⁰⁴ SÍK Sándor, *Az olvasás tudománya*, s. a. r. KRÁLIK Zoltán, SÁRKÖZI Sándor, FARSANG Zsóka, Szeged, SÍK Sándor Piarista Egyetemi Szakkollégium, 2000, 257.

¹⁰⁵ MARTINKÓ András, *Értjük vagy félreértjük a költő szavát?*, Bp., RTV–Minerva, 1983, 134.

¹⁰⁶ Összefoglalóan SÍK Sándor: „Hiszen az a Vörösmarty beszél itt józan középseréről, mértékletességről, a foghatóhoz való ragaszkodásról, akinek egész élete szakadatlan harc a valósággal. A *Csongor és Tünde*, a *Délsziget* költője, a magyar költészet legszertelenebb fantáziájának embere hirdeti itt a harcot a képzelet, az ábrándozás ellen. A szó művészi értelmében a legtelhetetlenebb képzeletű magyar költő prédikálja a telhetetlenség hiábavalóságát” SÍK, *Az olvasás...*, i. m., 257

¹⁰⁷ VMÖM 3, 316. (Kiem. G.Zs.)

¹⁰⁸ MARTINKÓ András, *A „földi menny” eszméje Vörösmarty életművében* = Uő, *Teremtő idők*, Bp., Szépirodalmi, 1997, 212.

azon a ponton, amikor az általa feltételezett, de nem bizonyított, a vers megírásával elérni kívánt hatás, a *befolyásolás* mellett érvel, és erre más összefüggésben, de a kritikai kiadás is felhívja a figyelmet: „annak pedig, hogy a vers akkor született, mikor még Laura »nem mondott se igent se nemet« – a továbbiak során Gyulai maga mond ellent: »Vörösmarty nyilatkozott, Laura menyasszonya lón. A költő nem adhatott gazdag nászajándékot menyasszonyának; a *Merengőhöz* című még ki nem adott és senkinek nem mutatott költeményét írta le számára...«.”¹⁰⁹ Toldy, a *Minden Munkái* egyik szerkesztőjeként, csak ennyit jegyez meg a műről és a házasságról: „1843. május 9. összekelt Csajághy Laurával, kinek nevét egyik legszebb költeménye: *A merengőhöz* viseli homlokán.”¹¹⁰ Irodalomtörténeti szempontból figyelemre méltó viszont, hogy *A merengőhöz*, a keletkezéstörténeti anomáliákkal együtt, mégis képes volt betölteni az eljegyzéshez és a házasságkötéshez kapcsolódó, Gyulai által létrehozott funkcióját.¹¹¹ S tegyük hozzá: mindez „hosszú távra kijelölte Csajághy Laurának az irodalomtörténeti elbeszélésekben leosztott szerepét”¹¹²

A Vörösmarty-levélből az alcímben idézett, nő és férfi közötti érzelmi viszonyokat kifejező fogalmak (barát, szerető, kedves) mindegyike kimutatható még a szűkös dokumentumok alapján is, viszont mivel nem ismerjük *A merengőhöz* keletkezési idejét,¹¹³ és a Vörösmarty által jelzett (egymást részben kizáró) viszonyok időbeli *relevanciáját*, nem tudunk egyetlen uralkodó nézőpontot kijelölni a vers értelmezéséhez. Az idézet azt mutatja, hogy a levél írója tulajdonképpen először, az eljegyzés után szembesül azzal a problémával, hogy a korábbiakhoz képest új, ezúttal már *kölcsönösségre* épülő elnevezést adjon annak a viszonynak, amely közte és Csajághy Laura között megteremtődött. Ez a furcsa, a lehetőségeket, a keresés fázisait is rögzítő mondat zárul le egy inkább jogi („menyasszonyom vagy”) jellegű megnevezésben, amelynek a legitim érzelmi (kedves kis barát, szerető, kedves?) alapját keresi a levél.

Például egy közösséghez is tartozó ’barát, barátság’ viszony jellemző a már tárgyalt *Névnapi köszöntésre* („S rokon érzet tartson köztünk hidat: / Te se felejtsd távol

¹⁰⁹ VMÖM 3, 316.

¹¹⁰ TOLDY Ferenc, *A magyar költészet kézikönyve a mohácsi véstől a legújabb időkig*, Második kötet, Kazinczy Ferencztől Arany Jánosig, Pest, Heckenast, 1857, 585.

¹¹¹ A szituáció leírására pontosan illik, amit Dávidházi Péter a március 13-án egy március 19-ei eseményre írott, de március 15-én szerepet játszó *Nemzeti dal* kapcsán megállapít: „Vajon a későbbi nap másféle eseményére írt alkalmi költeményt szerzője milyen funkcióra szánhatta, az elképzelt funkció hogyan alakította a készülő szöveget, amely viszont a megváltozott körülmények között és új alkalom *ellenére* hogyan illeszkedhetett ennyire hézagmentesen március 15-e eseményeihez, végül tehát a vers poétikailag miért (mi által?) válhatott annyira a nagy nap hajtóerejévé, *mintha* csakugyan arra született volna?” DÁVIDHÁZI Péter, „A magyarok istenére esküszünk”: A Nemzeti dal történelmi beszédaktusa és a toborzó vers poétikája = Uő, „Vagy jöni fog”: *Bibliai minták nemzetesítése a magyar költészetben*, Bp., Ráció, 2017, 166.

¹¹² BORBÉLY, *Homonna völgye...*, i. m., 176.

¹¹³ A kritikai kiadás „1843. február vége – március eleje” (VMÖM 3, 70) időpontot ad meg, ami látens ellentmondásba kerül azzal a jegyzetekben leírt felfogással, hogy „[a] költemény – s ez jellemző a kapcsolatra – egyformán születhetett az eljegyzés előtt vagy után” VMÖM 3, 318.

barátidat”), és ilyen viszony, közösség felbukkan *A merengőhöz* szövegében („Maradj közöttünk ifjú szemeiddel, / *Barátod*’ arczán hozd fel a derűt”) is. A megszólaló nem különül el karakterisztikusan, és a zárlat sem utal egyértelmű szerelmi kapcsolatra, sőt jelentősen elmarad például a baráti köszönő versként számon tartott *Cs. M. kis-asszonyhoz* érzelmi jellegű utalásaitól. De, mint már utaltam rá, az eljegyzés előtti, visszautasított szexuális közeledés is megfigyelhető a kapcsolatban, és erre Vörösmarty – Petőfi hasonló, Aranyhoz írott eljegyzési megjegyzésénél persze finomabban – még egy 1843. szeptemberi, szalonkavadászatáról beszámoló levelében is céloz: „Szalonka elég volt; de oly szilaj, mint te egykor voltál: egy sem akart illőleg bevárni.”¹¹⁴ Mindezek a célzások életrajzi szempontból azért lehetnek fontosak, mert nem jártak együtt a *barátság* legitim, nyilvánosság előtti felbomlásával, de közben Csajághy Laura érzelmi érintettségére is következtethetünk egy („sokat búsítottalak, míg hozzám tudtál szokni; de most már ismersz ’s nincs okod aggódni”), már az eljegyzés után írott mondatból. Gyulai irodalmias, a testiséget integrálni nem képes, Vörösmarty erkölcsi fedhetetlenségét a középpontba állító narratívája eltakarja, érzékeltetni sem engedi ezeket a dimenziókat: „Laura csak annyit vett észre, hogy megkülönbözteti, részvétellel van iránta, de ezt csak nemes szíve jóindulatának tulajdonította, melyről annyit hallott a családban. Vörösmarty érezte ezt, visszadöbbsent, de 1841-ben történetesen megnyílt Bajzának, kitől aztán Laura megtudta, hogy szerettetik.”¹¹⁵

A Vörösmarty-mű címében jelölt állapot abba az összetett hagyományba illeszkedik, amely a reformkori magyar irodalom és egyben az életmű egyik lényeges fogalmát, az ’ábrándot, ábrándozást’, illetve szerteágazó szinonimáit, a merengést, rajongást, álmodozást, vágyakozást (stb.) használja fel kiindulópontként, sőt a fogalom a vers szinte teljes, ellenpontoszó jellegű retorikai felépítését is áthatja. Ahogyan a következő évben íródott, *Gondolatok a könyvtárban* című költeményben mintegy vízjelként üt át, szembeesítődik a könyv anyagának eredete és az írott tartalom közötti ellentét, *A merengőhöz* címűben a beszélő szerint csak az ábrándozással elérhető, az ábrándozásban megte-remtődő „világokról”, „célokról” bizonyosodik be, hogy törvényszerűen ellentétükbe fordulnak át, kiüresítik az emberi életet, végső soron eltávolítanak a boldogságtól. A vers főleg az ábrándozás következményeinek értelmezésével, korlátozásával, működésének transzparens feltárásával igyekszik egy szűkösebbnek látszó, de élhető világ kereteit felvázolni a megszólított előtt. Mindezt azonban rendkívül tág keretek között teszi, azaz nem csupán egy férfi és egy nő élhető kapcsolatára koncentrálna, a vers állításainak-kérdéseinek jelentősebb része az általános emberi („Mi az, mi embert boldoggá tehetne?”, „sajátunknak csak annyit mondhatunk”, „egész világ nem a mi birtokunk” stb.) körébe tartozik, sőt olykor inkább a sztereotip férfiidentitáshoz (hírnév, kincs) sorolható.

Kemény Zsigmond *Rajongók* című regényét értelmezve Takáts József, Kölcsey *A vádászlak* című novelláját pedig Tóth Orsolya közelítette meg a Vörösmarty-versben is

¹¹⁴ VMÖM 18, 144

¹¹⁵ Gyulai, *Vörösmarty...*, i. m., 238.

fontos szerepet játszó fogalmak alapján.¹¹⁶ Vörösmartynak a Kölcsey-novelláról 1837-ben írott kritikája Andaházyt olyan szereplőként írja le, aki „inkább gondol és érez, mint cselekszik, s mindannak, mi körülötte végbe megyen, szenvedő tanúja”, vagyis karaktere a hagyományosan melankolikusnak tekintett lelkialkatnak feleltethető meg. Tóth Orsolya dolgozata kiemeli, hogy az „andalgó, a merengő, az álmodozó, az ábrándozó” visszavezethető egyetlen közös fogalomra, s a „Vörösmarty által [Andaházyval kapcsolatban] emlegetett melankólia, a Balogh Sámuel recenziójában olvasható magány, ábrándozás, »hévvel lelkesültség« minden szép és jó iránt a rajongásdiskurzus kontextusa segítségével válnak együttesen értelmezhetővé”.¹¹⁷ Amikor Vörösmarty beszélő névnek tekintette az Andaházyt, Balogh Sámuel pedig ábrándozónak nevezte a novella hőstét, akkor – németre fordítva – valószínűleg ugyanazt a kifejezést használták volna: a Schwärmert. Utóbbi meglátást erősíti, hogy a Vörösmarty–Toldy által az Akadémia megbízásából az 1830-as évek második felében kiadott német–magyar *Zsebszótár* a korábbi ingadozáshoz képest már viszonylag letisztult jelentéssel a Schwärmernek a fentiekben felsorolt jelentését adja meg, a szócikk központi, elsődleges jelentésének tekinthető szava pedig az *ábrándozó*. Kölcsey, Kazinczy és Szemere 1813-as levélváltása a *Schwärmer* (a későbbi: *Andalgások*) című vers kapcsán még a szó magyar megfelelőjének a megtalálására irányult. Kazinczynak a verscímhez fűzött véleménye szerint a „[m]ereng gyönyörű szó. Szép, szebb synonymja talán az ábrándoziknak, andalognak”.¹¹⁸ Viszont Vörösmarty verse már egyértelműen támaszkodhatott erre az összefüggésre, indokolnia sem kell, hogy a merengő ember belső állapota az ábrándozás irányába mozdul el.

Edvi Illés Pál, aki bizonyára lelkészi hivatásából eredően is kiemelt figyelemmel kísérte a rajongás, ábrándozás, schwärmerség vallási és világi megjelenési formáit, tudományos és teológiai értelmezési hagyományát, 1825-ben, a *Felső-Magyarországi Minerva* októberi számában összefoglaló-kivonatoló jellegű, de részletes cikket tett közzé a témáról *A' rajoskodásról* címmel.¹¹⁹ A szerző a rajoskodás három nagyobb csoportját különbözteti meg: az érzéki, a képzelődési és az észbeli rajoskodást. Edvi természetesen az utóbbit, a vallás intézményét és a hitéletet fenyegetőt tartja a legveszedelmesebbnek, mert „[b]enne nyavalyognak mind azok, kik az értelmet isteníttik. Ennél fogva ezek a Vallás' Philozophiájában minden kijelentést megvetnek, észszel fel nem érhető akármiféle ínséges Igazságokat be nem vesznek; annak a' Mindenség'

¹¹⁶ TAKÁTS József, *Kemény Zsigmond és a rajongás politikai fogalma* = Uő, *A megfelelő ötvözet. Politikai eszmetörténeti tanulmányok*, Bp., Osiris, 2014, 165–176. – TÓTH Orsolya, *Andalgók, merengők, ábrándozók és rajongók: Megjegyzések Kölcsey Ferenc A' vadászak című elbeszélésehez*, *Irodalomtörténet*, 98(2017), 2. sz., 147–176. Az értelmezés fogalomtörténeti bevezetőjében a tanulmány anyagára támaszkodom, hivatkozásaim is innen származnak.

¹¹⁷ TÓTH, *Andalgók...*, i. m., 148–149.

¹¹⁸ Kazinczy Ferenc Kölcsey Ferencnek, Széphalom, 1812. január 5. = *Kölcsey Ferenc minden munkái: Levelezés, I., 1808–1818*, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Bp., Universitas, 2005, 133.

¹¹⁹ EDVI ILLÉS Pál, *A Rajoskodásról*, *Felső Magyarországi Minerva*, 1825. október, 414–418.

Lelkének ideája helyett, melyről a Keresztyén Philozophia tanít, ők istent teremtnék, lélek, erő, élet, személyesség és befolyás nélkül arra a világra, melyet magát álmodoznak lenni örökkévalónak.”¹²⁰ A leírás alapján leginkább a *Csongor és Tündéből* a Tudós alakja feleltethető meg a rajongás ezen formájának.

Edvi Illés kategóriái közül a második, a „képzelődesi rajoskodás” hozható szorosabb összefüggésbe *A merengőhöz* megszólítottjának a pozíciójával. Az ember ebben az állapotban nem a lélek és az értelem törvényeiből, hanem „belső homályos érzelmeinek álhatatlan és mulékony képeiből indul ki”, és ez a két, minden külső megismerési formát nélkülöző alap a képzelettel összekapcsolódva

egy oly világot teremt, mely a jó Istennek rendszerinti és természeti világától egészen különböző. Itt reményl egyik paradicsomi boldogságot, szerencsés familiás életet, szakadatlan öröm-élést, tiszta gyönyörűséggel vidámsággal; minden baj, vesződség, bú, gond nélkül: s ez az Ifjúság szokott ábrándozása, mely különbféle úton-módon, névszerint a tanuló ifjúság között a csintalan románok és költeményes munkák meg nem választott összeolvasása által mindegyre ébresztetik és ápoltatik.¹²¹

Ha eltekintünk az idézet közhelyes, a románirodalom káros hatására tett megjegyzésétől, a cikk a kiinduló fogalom, a schwärmerség káros következményeit meglehetősen pontosan és széles körűen írja le, és a zárlatban megadja azt a követendő magatartást is, amely – a hasonló fogalomhasználat mellett – Vörösmarty művétől sem áll távol: „ki élet módjában a képzelt világ folyását a valóéval, az öröm-élést a mérték-tartással; gondolkozásában maga fejét másokéval, belső meggyőződéseiben pedig az értelmet a szívvel [...] kellemesen öszsze tudja egygyeztetni”¹²² boldognak csakis az mondható. Az idézet egyben azt is bizonyítani látszik, hogy Vörösmarty tematikus szempontból nem túl eredeti módon és távolabbról szinte a *vallásos-bölcséleti* irodalommal érintkező, példázatos jelleggel használja fel az ábrándozáshoz köthető hagyományt. Közvetve ezt a kapcsolódást, illetve „az ezerszer elmondott” igazságokat, sőt „a legegyszerűbb okoskodást” emeli ki tömören Sík Sándornak a költeményről írott értelemzése: „amit mond, az mind mélységesen igaz és bölcs dolog, egy prédikációban vagy egy erkölcsbölcséleti munkában is megállná helyét. Csakhogy ez a tanítás annyira általános – szinte hétköznapi – igazságokat tartalmaz, hogy Vörösmarty bizonyára nem tartotta volna szükségesnek és önmagához méltónak, hogy ezerszer elmondott igazságot ezeregyedszer újra elmondja”¹²³

Martinkó András a következő magyarázatot fűzi a mű egyik fontos, a megszólított versen belüli helyzetét kérdésekkel körülíró sorok után bölcselkedésbe átforduló és az ábrándozást az emberi élet megrontójaként,¹²⁴ tulajdonképpen a földi, egyfajta második bűnbeesésként definiáló szakaszához: a festett egek

¹²⁰ Uo., 417.

¹²¹ Uo., 417.

¹²² Uo., 418.

¹²³ Sík, *Az olvasás...*, i. m., 255–256.

¹²⁴ A kéziratban ennél erősebb, az „élet gyilkolója” kifejezést használt Vörösmarty. VMÖM 3, 323.

valószínűleg a színházi kulisszák, amelyeket a színházba látogató összetéveszthet a valósággal, sőt olyan szép ez a kulissza, ez a festett ég, hogy szebb a valónál. A néző elfelejti, hogy csak egy pillanatnyi álomnak, egy festett világnak a megjelenítése, és áhítozva, irigykedve nézi. [...] Hogyha régi magyar szótárainkat megnézzük, azt találjuk bennük, hogy a „kancsal szem” az a szem, amelyik irigykedő vágyódással néz valamire. Itt a „kancsalul, festett egekbe néz” kifejezés tehát azt jelenti, hogy valaki irigykedve néz egy festett, nem valódi, de őszintén a valónál szebb világba. A „kancsal” a kulcsszava ennek a sornak, de ezúttal jelentésében semmi szemhibának vagy ferdén való nézésnek nincs szerepe.¹²⁵

Az értelmezés rendkívül pontos, jelentéséhez aligha lehetne mást hozzáfűzni, viszont maga a *kép* véleményem szerint más jellegű, az ábrándozás egyik eredőjével összefüggésben *vallási* szempontú megközelítést is megenged, és ez árnyalhatja a versben az elérhető, illetve az ábrándozással attól eltávolodó világ viszonyát, sőt más Vörösmarty-szövegekkel is kapcsolatba hozható.

Ha a hívó a templomban a hívek helyéül szolgáló főhajóból a kupolás mennyezet freskóira akar tekinteni, akkor a térszerkezethez, a tágas perspektíva sajátosságaihoz igazodva, akaratlanul is a Vörösmarty-versben leírt helyzetbe kerül: a szemtengely átmenti ferdülésével, 'ferdén való nézéssel', „kancsalul” és „festett egekbe” néz. A költői kép elsődleges, „referenciális” jelentése is pontos, egyik szó esetében sincs szükség metaforikus jellegű magyarázatra. A Martinkó András által adott színházi díszletnél azért is valószínűbb ez az értelmezés, mert általában a díszletre festett égbolt a színpadi játék és a háttér térbeli viszonya miatt nem kap(hat) olyan meghatározó funkciót, hogy ábrándozás tárgya lehessen, önállóan pedig bizonyára nem is fordult elő a színpadi gyakorlatban, illetve a vers is egy felfelé- („egyekbe”), nem pedig előre (egyekre”) irányuló tekintetet ír le. A kézirat formálódása ugyancsak erősíti az értelmezést: először még a kancsalul „puszta légbé” irányuló tekintetet jelenített meg vers a festett ég helyett, és később talált rá Vörösmarty a végleges alakra. Az ábrándozó ember a kép *általános* jelentése szerint tehát tulajdonképpen a földi életből egy égi, isteni fényben ragyogó, a szentek, angyalok világába vágyakozik: a földről a mennybe. S mint már jeleztem, a sorokhoz közeli pozícióban még a „földi menny” szintagma szerepelt a kéziratban a „szívöröm”-öt megelőzően. Később *Az emberekben* újra, tömörebben, történetfilozófiai érvénnyel, ironikusan fogalmazza újra Vörösmarty ugyanezt a képet: „Sóvár szemmel néz ég felé, / Mert hajh a föld! az nem övé, / Neki a föld még sírnak is kemény”. Sóvárogva-ábrándozva-merengve az ég felé tekintő ember és emberiség: kétségtelenül közös szemléleti háttérű, csupán más léptékű, de az okok között mindamelllett hasonló korlátokat megfogalmazó szakaszok: „a föld! az nem övé” – „Ne nézz, ne nézz hát vágyaid távolába:/ Egész világ nem a mi birtokunk”.

S még folytathatnánk is az idézeteket a hasonló, talán vizuális jellegű élményre visszavezethető képek idézésével: „ha majd benéztünk a menny ajtaján, / Kihallhatók az angyalok zenéjét...” (*Gondolatok a könyvtárban*). Sőt szerkezeti, motivikus azonosságokat is megemlíthetünk az életmű későbbi darabjaival. Az ember és a földi élet

¹²⁵ MARTINKÓ, *Értjük...*, i. m., 136.

kapcsolatát történetfilozófiai kontextusban, antik és bibliai történetek-mítoszok megidézésével értelmező *A vén cigány*ban a „bűn, szenny s ábrándok dühétől” megtisztuló világ következő mitikus történeti fázisa a vízözön utáni új világ megjelenése. Talán nem tűnik keresettnek, pusztá szóazonosságra építő analógiának, hogy *A merengőhöz* versben az ábrándozástól a tanító-ellentéző középső részben megfogalmazott állításokat megfogadva lesz képes megtisztulni a megszólított, és a szem égi eredetű világának-fényének, azaz tulajdonképpen a léleknek a visszatérését *A vén cigány*hoz hasonlóan a *vízözön* történetével fejezi ki Vörösmarty: „Hozd, oh hozd vissza szép szemed világát; / Úgy térjen az meg, mint elszállt madár, / Mely visszajő, ha meglelé zöld ágát, / Egész erdő viránya csalja bár.” Martinkó András nem csupán az idézett sorokat, hanem a költemény zárlatát – valamiféle új viszony lehetőségét – is ezzel a bibliai történettel magyarázza: „Az utolsó sorok például költői logikával továbbra is a vízözön [...] utáni boldog tisztulásról szólnak, mint a költő arcán »felhozott derű«-ről, az újból felkelő napról.”¹²⁶

Ahogy a fenti példák mutatják, *A merengőhöz* és az úgynevezett nagy gondolati versek között jó néhány ponton teremthető tematikus, szemléleti kapcsolat. S a példák bizonyára még bővíthetők is lennének. Ha a széttartó életrajzi kontextus, az ábrándozás leírásának irodalmi-bölcséleti háttere és a kiinduló kép értelmezésében nem tévedtünk, az is kijelenthető, hogy Vörösmarty nem törekedett arra, hogy csak két ember között érvényes üzenetté formálja a szöveget. Az életkorhoz erőteljesen kapcsolódó, sztereotip, sőt az *irodalmias póz* lehetőségét is felvető fogalmon kívül (merengés) a református vallású Csajághy Laurának például bizonyára nem jelenthetett meghatározó vallási vagy vizuális élményt a katolikus templomok „festett” egének a látványa. A „sorsodnak jóslatában” ugyan kapcsolatba hozható vallási neveltetésével, de a kifejezés szintén túl általánosnak tekinthető, hangsúlyosabb a megszólított (nem ismert) múltjára vonatkozó kérdés („Mert egyszer azt csalúton kereséd?”). A későbbiekben pedig felszólítások, tiltások, kérések sora („Nézd”, „ne nézz hát”, „Maradj”, „hozd vissza”, „Ne adj” stb.) szervezi a verset, hogy a tekintet, a szem fénye előbb csak eltávolodjon a merengés világától, majd térjen vissza abba a *közösségbe*, amelynek a beszélő is, bár egyedi vonásokkal is bíró, de karakterisztikusan nem elkülöníthető tagja.

A vers fogalmazványában Vörösmarty erőteljesebb, a megszólaló alárendelt helyzetét mutató, áthúzás nélküli sorral zárta le a verset: „Ne játszadozzál tündérként vele.” Sőt az első változatban még nem szerepeltek a 42–45., a későbbi, közösségre („Maradj közöttünk...”) is utaló sorok. Mindez arra mutathat, hogy egy személyesebbnek érzékelt viszony tolodott el a barátság és a közösség keretei között maradó kapcsolat irányába, és a vers megírásának idején ennek a kapcsolatnak a visszaállítása a beszélő legfontosabb célja.

---

¹²⁶ Uo., 141.